

Skolhuset

- **Idéer, avsikter och debatter kring skolrummets utformning och fysiska miljö i tidskriften *Lärarnas Tidning - Svensk Skoltidning 1962-1974***

C-uppsats i utbildningsvetenskap

Södertörns Högskola VT 2007

Jörgen Larsson

Handledare Ragnar Björk

Examinator Kenneth Awebro

Innehåll

Abstract 4

Förord 5

Inledning 6

Metod

Undersökningsmetod 7

Källmaterial och analysenheter 9

Diskussion av källmaterial 10

Vetenskaplig relevans, problemställning och syfte 11

Undersökningens möjligheter och begränsningar 12

Bakgrundsbeskrivning

Folkskolereform 13

Funktionalism och ingenjörskonst 14

Granskaps- och integreringsidéer 15

Dewey, skolan och demokratin 17

Reformperiod och folkhem 18

Enhetsskolan och folkhemets skolkatedraler 19

Ifrågasättandets tid 22

Nya styrformer 25

Redovisning av undersökningen

Inledning 25

Frågan om olika grupperns inflytande i skolbyggnadsfrågor 26

Sammanfattning 29

Integreringsidéer 29

Sammanfattning 31

Estetisk utformning av skolrummet 31

Sammanfattning 32

Skolhuset som pedagogiskt hjälpmedel 32

Sammanfattning 36

Några arbetsmiljöaspekter kopplade till skolbyggnaden 37

Små eller stora skolor 38

Sammanfattning 39

Lokalbehov 39

Sammanfattning 40

Sammanfattning av undersökningens resultat 41

Avslutande diskussion 43

Uppslag till fortsatt forskning 44

Referenser och litteratur 44

Övriga referenser 45

Källmaterial 45

Abstract

In this study I examine the debates, intentions and ideas concerning the physical and created schoolroom as they appeared in the journal *Lärarnas Tidning - Svensk Skoltidning* (Teachers Journal – Swedish School journal) during the period 1962-1974. The built and created school building and its environment has been a relatively neglected topic in Swedish pedagogical research.

When the Swedish comprehensive system transformed during the sixties, with new curricula and a common nine year school, many school professionals realised the need for a new and pedagogically adjusted schoolhouse.

The early seventies marked a decline after a ten year period with an extensive building program affecting large parts of Sweden, and where schoolhouses had been an important part. The debate concerning the new Swedish school building was sometimes inspired and refreshing, but resistance and bitterness was also expressed. In part, this should be seen against the backdrop of the introduction of a new educational system, using new and sometimes untested pedagogical ideas, together with the fast transformation of the Swedish society.

The research method is an exploratory textual analysis focused on five different issues: *ideas concerning community centres and integration, participatory and democratic issues about the built environment, the school building as a pedagogical tool, aesthetic considerations, and the working environment*. Key worlds in the theoretical part are; ***democratical influences, community centres and integration ideas, arguments concerning the aesthetical work out, and the work environment***.

”Inte mycket tycks ha skrivits tidigare i Sverige om skolbyggnadens historia”

Patrick Bjurström

”Genom ömsesidiga kontakter mellan skolan och närsamhälle, dess människor och funktioner, bör eleverna få tillfälle att växa in i denna gemenskap samtidigt som skolan blir en levande angelägenhet för medborgarna”

Lgr 69

Förord

Peter Tillbergs målning ”Blir du lönsam lille vän” kan också läsas som ett stycke svensk skolhistoria. Med sin ironiskt sorgliga titel fångar konstverket från 1971 den svenska utbildningsteknologin vid sin höjdpunkt, och därmed kanske också en sida av dess misslyckande. Följdriktigt tecknar den skolinstitutionens tröghet genom seklerna. Om vi bortser från elevernas tidstypiska kläder berättar den om skolan i dag såväl som för hundra år sedan. Klassrummet intar fortfarande särställningen som den viktigaste formella miljön i skolan. Med stor sannolikhet är förebilden för målningens klassrum lånat från en så kallad folkhemsskola, eller *folkhemskatedral*, från 1950-talet. Konstnären använder detta klassrum som en viktig symbol och betydelsebärare, liksom utbildningsfabrikens bänkrader.

Inledning

En genomgång av pedagogisk översiktslitteratur visar att inget eller mycket lite utrymme ägnats åt skolans fysiska miljö. Läroplanerna är också tystlåtna eller svepande kring utformningen av skolans olika rum. Tyst är det också i flera av efterkrigstidens ledande vetenskapliga pedagogiska tidskrifter. Tidigare forskning kring skolhuset tycks främst ha rört sig inom fältet byggnadshistoria, ett etablerat forskningsområde på de tekniska högskolorna.

Men för en fullständigare bild av skolans rum i ett historiskt perspektiv bör även andra professioner och brukare som arbetat i, nära eller med skolvardagen och dess frågor speglas. Det är en bit i detta pussel jag ska försöka lägga med den här uppsatsen. Föremålet för den här undersökningen är idéer, avsikter och debatter kring grundskolors fysiska och skapade miljö, skolor planerade i statlig och kommunal regi under främst 1960- och 70-talen.

Ett möjligt skäl till att skolans fysiska miljö varit underrepresenterad i pedagogisk forskning kan vara den byggda miljöns inbyggda tröghet som beror på svårbemästrade faktorer som ekonomi, avancerad teknik och tankar och arbetssätt som bemästrat den fysiska miljöns roll i det vardagliga pedagogiska arbetet.

Miljöforskaren Pia Björklid utgår från de Jong i sin tankegång kring frågan: ”*Den bakomliggande föreställningen tycks (...) vara att platsen och den fysiska miljön är neutrala och att arbetsklimatet eller skolkoden huvudsakligen skapas av personerna som befinner sig där*” (Björklid 2005: 61-62). Många har menat att skolan är förändringsobenägen och gjort paralleller till samhällliga institutioner som kyrkan, försvaret, institutioner som historiskt sett i hög grad påverkat skolans utformning sett både till den yttre miljön och till stoffet.

Skolbyggnadens tillkomst och processens olika förutsättningar är och har varit komplicerad och fylld med abstrakta hänsyn och intressen långt utöver byggnaden som sådan; kommunal- och regionalpolitiska, pedagogiska, tekniska, ekonomiska, ideologiska, estetiska, stadsplanehänsyn, näringslivshänsyn, samhällsplaneringshänsyn. Enbart pedagogiska hänsyn har inte svarat mot den långsiktighet i planeringen som krävts i den statliga och kommunala skolorganisationen.

Idédebatt och praxis går heller inte alltid i takt. Elevunderlaget sviktar i långa perioder, det vet vi. På ett motsvarande sätt kulminerar kullarna och tillfälliga, mindre bra lokallösningar har under sådana perioder inte varit ovanliga. Under 1950-talet innebar det inte sällan att fristående baracker och paviljonger byggdes eller lyftes in på skolgårdarna. Vi känner igen fenomenet från dagens brist på barnomsorgsplatser och tillfälliga barnstugor på

parkeringsplatser och liknande. Pedagogiska tänkesätt hinner också förändras flerfaldigt under en byggnads levnadstid. I dag måste dessutom ekologiska och miljömässiga hänsyn vägas in i bilden när offentliga miljöer ska skapas eller omformas, detta i dubbel mening då en miljöanpassad skola i dag också bör spela en pedagogisk roll i undervisningen.

Ekvationen, och drömmen, om den goda och genomtänkta miljön och ändamålsenligheten har därför historiskt sett ofta varit svår att lösa och uppfylla. Inte överraskande är kanske ändå tidsbrist vid planering, projektering och ekonomiska hänsyn och ramar de viktigaste orsakerna till att skolrum, och de totala miljöerna kring många skolor, länge dragits med en negativ stämpel som trista, påvra och oinspirerade. Klangen i *begreppet skola* färgas inte sällan av miljön som sådan. Kanske har miljön då signalerat ointresse och utbildningsfabrik.

Jag tror att kunskap om de faktorer och samhällskontexter som påverkar och har påverkat förutsättningarna för utformningen av lärandets rum är nödvändig, liksom de som saknats i processerna. Det finns idag en ökad medvetenhet om behovet av större öppenhet mellan de grupper som är direkt inblandade i byggprocessen; upphandlare, olika byggprofessioner, konsulter, arkitekter osv. Krupinska har ägnat en hel studie åt skolbyggnadens organisatoriska förutsättningar och hur alla legitima intressen kan uttryckas i förändrings- och nybyggnadsprocesser (Krupinska1992). Flera av de spår och exempel som lyfts fram ovan går att följa i de senaste årens diskussion och forskning kring framtidens skolrum, och det är minst av allt endast en fråga för arkitekter. Nyänkare och initierare av forskning på området finns både bland tekniker, miljöforskare och pedagoger (Arkitektur och skola: 1999). Men som vi kommer att se är många av frågorna ingalunda nya för vår tid.

Metod

Undersökningsmetod

Undersökningen är av explorativ art och kommer att utföras med hjälp av textanalys med innehållsanalytisk inriktning och är främst idécentrerad, men aktörsperspektivet spelar också en roll i undersökningen. Framställningen av resultatet är i hög grad deskriptiv men bör läsas och förstås i det sammanhang som redogörs för i bakgrundsbeskrivningen och inledningen.

Jag kommer även att använda mig av ett antal grova riktmärken för att underlätta min egen läsning och bearbetning av källorna. Dessa ska alltså inte förstås som analysramar i en sträng ide- och ideologianalytisk tradition och kommer heller inte att strukturera framställningen och tolkningen av resultatet för hårt. Riktmärkena kommer snarare att bilda inkörsportar till

källorna och tillåta en elastisk läsning av textinnehållet och de tankar som där uttrycks. Bergström & Boréus pekar också på innehållsanalysens användbarhet när det gäller grova kategoriseringar i större material (Bergström 2000: 86). Metoden är bäst när enkla, direkta och påtagliga kommunikationsaspekter ska avläsas (Denscombe 2000: 200-201).

Riktmärkena utgörs av *grannskaps- och integreringsidéer, demokrati och inflytande, skolhuset som pedagogiskt hjälpmedel, arbetsmiljö, och estetisk utformning*.

En uttömmande beskrivning av dessa blir en omfattande uppgift och kanske heller inte fruktbar. Sinsemellan är de förstås inte uttömmande, och med underrubriker skulle de tillsammans riskera svämma över alla bräddar. I en operationalisering bör alla i vid mening förstås som pedagogiska avsikter, verktyg, idéer och tankar kring den byggda och skapade miljön som syftar till utveckling och främjande av inläring, fostran och kognitiva processer.

Grannskaps- och integreringskapsidéer beskrivs under en egen rubrik i bakgrundsbeskrivningen och rör frågor där ett närmande mellan olika verksamheter inom skolan och närsamhället eftersträvas. Här rör det sig om skolan i ett större samhälls- och stadsplaneringsperspektiv. *Demokrati och inflytandet* bör i detta sammanhang förstås dels som ett allmänt krav på ökat inflytande för brukare i skolfrågor, och i synnerhet som brukarnas inflytande på den byggda och skapade miljön i skolor och tron på detta som ett redskap att skapa bättre pedagogiska förutsättningar. Riktmärket *skolhuset som pedagogiskt hjälpmedel* syftar på i huvudsak funktionella lösningar, t.ex. planlösningar, som ska underlätta inläring.

Ur ett pedagogiskt perspektiv menar arkitekten Bjurström att skolhuset kan beskrivas som ett verktyg för undervisning. Byggnaden blir *den tredje pedagogen*. Bakom verktyget står en pedagogisk avsikt som bör vara förenlig med arkitektens avsikt (Bjurström 2004: 5).

Miljöpsykologiska argument kan bilda underrubriker till de tre förra, men dessa grovmaskiga riktmärken tar främst fasta på processer mellan individer och inom individen där den skapade miljön och material förutsätts påverka dessa förhållanden, som förekomsten av trygga och lugna skolmiljöer, rum för fritidsaktiviteter och rastuppehåll etc. *Estetisk utformning* fångar in idéer kring konstnärlig utformning av skolrum i dess olika former; skolgård, aula etc. och vem som ska utföra dessa.

Var och en av dessa fyra riktmärken kan i sin tur utgöra underrubriker till det spretiga och svårdefinierade begreppet *arbetsmiljö*. Miljöforskaren Pia Björklid, verksam vid Lärarhögskolan i Stockholm, erbjuder i en kunskapsöversikt en ingång till förståelse av begreppen *miljö* och *miljöpsykologi*.

”Miljöbegreppet omfattar såväl fysiska och sociala som kulturella egenskaper. Dessa egenskaper är transaktionella, det vill säga i ett ständigt växelspel, integrerade och svåra att särskilja. Man kan mäta en objektiv miljö på olika sätt - det faktiska fysiska rummet kan man inventera och beskriva som en fysisk verklighet i termer av storlek, läge och samband med andra fysiska platser. Inte desto mindre existerar även en subjektiv miljö, med andra ord den miljö en enskild individ eller grupp individer upplever. Det handlar om hur vi tilldelar ett fysiskt rum mening och betydelse, hur det är laddat med känslor - en känsla för platsen eller sin närmiljö (Björklid 2005: 29).”

”Miljöpsykologi är ett tvärvetenskapligt forskningsfält som omfattar olika discipliner och forskningsområden, t.ex. samhällsplanering, arkitektur, kulturgeografi, pedagogik, psykologi, sociologi, antropologi, biologi. Miljöpsykologin lägger tonvikt vid den fysiska miljöns kulturella, sociala och samhälleliga förutsättningar för bl.a. lärande- och utvecklingsprocesser. Det miljöpsykologiska forskningsfältet har utvecklats snabbt - inte minst genom analys av och strävan efter att finna lösningar på olika samhällsproblem (Björklid: 32-33)

Sociologen Stefan Dahlgren har undersökt sociologins roll i grannskapsideologin i tidskriftsmaterial från ca 1930-1960. Han konstaterar att någon stringent avgränsning inte varit möjlig att göra då idéerna uttrycks i ganska allmänna ordalag. En möjlig orsak enligt Dahlgren kan vara att sociologin blev ett självständigt ämne i Sverige först 1947 (Plan 4 1977: 301). På ett liknande sätt kan man förstå den nya begreppsapparaten inom fältet arkitektur-pedagogik.

Miljöpsykologin är också en ung vetenskap som etablerades på allvar först under 1970-talet. Skolrummets fysiska miljö och forskningen kring ämnet tycks inte sällan kräva tvärvetenskapliga ansatser. Inom miljöpsykologin börjar det också växa fram en begreppsapparat som gör detta möjligt inom discipliner som pedagogik och arkitektur, något Bjurström hävdar är nödvändigt (Bjurström 2004: 124). Det rör sig alltså om ofta svårfångade, kvalitativa värden både om vi ser till pedagogiska avsikter och mål med byggnader och pedagogiska rum såväl som när redan befintliga miljöer ska mätas.

Källmaterial och analysenheter

Källmaterialet utgörs av tidningen Lärarnas tidning – Svensk skoltidning.

Analysenheterna kommer främst att utgöras av hela stycken eller hela meningar och i mindre utsträckning av enskilda ord och uttryck. Analysinstrumenten och läsningen tar fasta på textens manifesta innehåll och utgör sålunda inga tolkningsramar i den meningen att texten kommer att avkrävas några andra budskap än dem avsändaren avsett. I den avslutande

diskussionen av resultatet kommer jag dock att vidga läsningen och göra några försiktiga tolkningar av huvudlinjerna. I många fall kommer jag att presentera argument och idéer av principiell art. Detta för att inte förlora mig i källmaterialets detaljöverflöd och omfattning och underlätta för en bild av samtalens viktigaste drag.

Diskussion av källmaterial

Tidskriften *Lärarnas Tidning - Svensk Skoltidning* är både en utbildningspolitisk arena och aktör i egenskap av att också vara ett fackligt organ. Demokratidebatten och demokratibegreppet i frågan kring inflytande i organet bör delvis ses i ljuset av redaktionens uppdrag att ta tillvara medlemmarnas intressen och det i tiden begynnande intresset för ett ökat demokratiskt inflytande i närsamhället och på arbetsplatser.

Inte desto mindre är den en arena för många olika professioner på flera olika nivåer inom skolområdet: skolråd, skolledare, arkitekter, lärare, skoldirektörer, psykologer etc. I flera debatter är också olika ideologiska skiljelinjer och ståndpunkter välrepresenterade. Efter min genomgång av 14 årgångar, 52 nr per år, är min uppfattning att arenan ofta erbjuder en bred debatt kring komplexa frågor. Perspektivet är ofta brukarnas, direkt berördas och involverade i processerna och det dagliga arbetet i och kring skolans rum. Undersökningen bygger på 81 artiklar, eller sammanhängande artikelserier, kring skolbyggnadsfrågor och skolans fysiska miljö. På grund av materialets stora omfattning (ca 1800 artiklar/år) har jag sökt artiklarna i årsregistren under rubriken *Skolans organisation*. En kontroll har visat att många av artiklarna även går att hitta under andra rubriker, vilket borde styrka registrets utformning och därmed min urvalsmetod. Något bör sägas även om andra tidskrifter inom området. Som jämförelse kan nämnas den skandinaviska och akademiska tidskriften *Pedagogisk forskning*. Här fann jag endast en artikel kring skolans rumsliga utformning för perioden 1955-63 då tidskriften lades ner. Den artikeln var skriven av en norsk skribent. Från 1968, då den blev *Scandinavian Journal of educational research*, är den inte undersökt. I publikationerna *Pedagogisk tidskrift* och *Pedagogisk Debatt* förekom inga bidrag kring skolans byggda miljö under perioden 1955-71. De upphörde 1971 resp. – 62. Några säkra slutsatser kan inte dras av detta, men en försiktig gissning är att den fysiska miljön i högre grad intresserat praktiker och tekniker inom skolområdet än det akademiska facket. I tidskriften *Skola och Samhälle*, utgiven av Norstedts Förlag, fann jag 9 artiklar för perioden 1955-67, då tidskriften lades ner. Tidskriften ger ett stort utrymme åt praktiknära perspektiv på pedagogiska frågor. 1957 hade tidskriften dessutom ett temanummer kring skolhuset.

Vetenskaplig relevans, problemställning och syfte

Forskning kring skolhusets historia i Sverige har tidigare, men i blygsam skala, utförts inom det byggnadshistoriska fältet på de tekniska fakulteterna. Bjurström har beskrivit debatten kring efterkrigstidens skolhus sett ur tidskriften Arkitekturs/Byggmästarens perspektiv. Ett underliggande syfte blir därför att komplettera den bilden med material ur ett annat relevant sammanhang.

Lite har skrivits i Sverige om skolrummet sett ur pedagogers och professionella brukares perspektiv, liksom även yrkesgrupper som arbetar med skolfrågor på ett mer organisatoriskt och planeringsmässigt plan, t.ex. inom stat och kommun.

Inom den akademiska pedagogiken och utbildningsvetenskapen är ämnet också lite belyst. Pia Björklids arbeten kring lärandets miljöer och Ann Skantzes avhandling från 1989 är två intressanta undantag. Ett lite vid sidan om detta sammanhang synnerligen intressant tvärvetenskapligt forskningsarbete är arkitekturforskaren Patrick Bjurströms avhandlingsarbete som presenterades i delrapporter under åren 1996-2004, forskning som främst gäller relationen mellan skolbyggnaden och verksamheten och där även skolor som byggts enligt Waldorfpedagogiken studeras. Arkitekten Jadwiga Krupinskas studier kring organisatoriska förutsättningar av skolbyggen i dag tar upp viktiga aspekter, som inte alltid är nya, men likväl viktiga.

Huvudsyftet med den här undersökningen är därför att spegla idéer, avsikter och debatter kring skolrummet sett ur ett pedagogiskt sammanhang och brukarperspektiv. Men av detta följer inte att det bara är vardagens brukare av skolhuset som kommer till tals i materialet. Perioden för undersökningen är 1962-1974. Perioden tar avstamp i grundskolans genomförande och det drastiskt ökade behovet av nya skolhus. En modernisering och radikalisering av skolväsendet skedde med läroplanerna från 1962 och 1969, och i idé och praxis ställdes därför skapandet av skolhus och skolrum inför nya utmaningar och krav. Enligt många måste den nya demokratiska skolan också få sitt uttryck i miljöerna. 1974 var i stort byggnadsboomen över, miljonprogramsatsningen genomförd och tiden var istället inne för en prövning av resultatet. Ett ytterligare syfte blir därför också att följa de första reaktionerna på resultatet av detta väldiga projekt som byggandet och planerandet av den svenska grundskolebyggnaden innebar.

Undersökningens möjligheter och begränsningar

Denscombe menar att innehållsanalysens största begränsning som metod är att den tenderar att lyfta ut enheterna ur sitt sammanhang och därmed betydelsen ur den ursprungliga kontexten. Metoden har svårt att hantera underförstådda meningar och sådant som inte sägs. I den meningen är den ett primitivt instrument när subtila och invecklade innebörder ska avtäckas och tolkas (Denscombe 2000: 200-201). Det som inte sägs kan ju inte mätas till sitt innehåll. Då måste en annan teknik till; ideologi- och diskursanalys är två sätt. Bergström & Boréus lyfter också fram metodens okänslighet för innebörder i olika sammanhang och över tid. Feltolkningar kan undvikas genom en god kännedom om genren och diskursen inom denna (Bergström: 86). I bakgrundsbeskrivningen har jag därför diskuterat kring diskursteoretiska och ideologikritiska perspektiv på skolmiljön och skolväsendet och inom delvis olika ämnestraditioner som pedagogik, arkitektur och statsvetenskap.

Jag har tidigare diskuterat riktmärkenas lösa konturer och därmed svårigheten i att låta dem strukturera läsningen för hårt. Detta blir möjligt i en studie som inte är hårt teoretisk bunden.

Arkitekturprofessorn Göran Sidenbladh har i en artikel om idédebatten och praxis kring samhällsplanering under efterkrigstiden menat att möjligheten att mäta debattens påverkan på samhällsplaneringens vardag inte är möjlig. Debatten levde i någon mån sitt eget liv vid sidan av med replikskiftningar i pressen och på möten mellan professionella debattörer. Sidenbladh menar att vi i efterhand inte kan konstatera vilket inflytande denna debatt hade på konkreta planförslag. Vi kan misstänka att planerare, politiker och andra partsintressen hemföll åt en läpparnas bekännelse åt vad som var modernt men att de beslut som sedan togs i hög grad speglade dessa intressen (PLAN nr 4 1977: 196).

Jag ser i de svårigheter Sidenbladh pekar ut flera paralleller till min egen undersökning. Det finns flera goda argument för att de konkreta resultaten, skolorna, ofta säkert har en liknande tillkomstgrund som andra enheter i det större samhällsplaneringsområdet, i vilken planeringen av den nya skolorganisationen och byggnaden ofta var en viktig del.

Åsikter och idéer som kommer till uttryck i källorna är ofrånkomligen ofta också människors tolkningar av skeenden i sin samtid, tolkningar som är uppriktiga men också sådana som förmedlar outtalade intressen och styrandes ideologier. Det rent journalistiska materialet har sedan ytterligare bearbetats av en skribent. Alla artiklar och inlägg har till sist, fast i olika meningar, också filtrerats i en redaktionell miljö. Detta innebär inte att en beskrivning av

debatten behöver bli snedvriden, men att mina egna tolkningar av den måste göras med försiktighet.

Bakgrundsbeskrivning

Folkskolereform

Lite tillspetsat kan man säga att alla nyskapande tankar inom pedagogiken under 1800 och 1900-talen hävdade en mindre betydelse för det traditionella klassrummet; utomhuspedagogiken (Lundgård, Wikman m.fl.) kunskapen om behovet av rörelse för att främja koncentration (Jensen), handens betydelse i lärandet (Freinet), bara för att ta några exempel. Det borde därför förvåna alla att det traditionella klassrummet på ca 60 kvm, så många barns sinnebild för sin skolgång, fortfarande spelar en så dominerande roll som fysisk och formell ram i skolarbetet. Det är svårt att tolka detta faktum på något annat sätt än att det är kunskapsideologier som i hög grad styr även den fysiska miljöns utformning. Miljöer vi vistas i påverkar oss både i sina nuvarande former och genom de idéer, eller brist på sådana, som en gång föregick dem. Skolmiljöforskaren Pia Björklid menar att även om vi accepterar den institutionella miljön som fattig på värden så kan den påverka vårt humör och vår självuppfattning negativt, bara i egenskap av att ingen brukat sin makt och vilja och göra något åt den, och därmed heller inte åt vårt välbefinnande och hälsa (Björklid 2005: 36) Detta är två underliggande motiv och förståelsegrunder för den här uppsatsen.

Folkskolan etablerades i vårt land 1842. Vi kan nu tala om en folkskola i bokstavlig mening. Det var stugornas och kroppsarbetarnas barn som nu gick till skolan i tätorternas skolhus och byarnas och de avlägsna socknarnas enklare träskolor. Ann Skantze förmedlar några tankar kring skolhusets utformning ur centrala direktiv från 1865. Här talas om en arkitektonisk utformning som tilltalar barnens sätt att uppfatta miljön. Den ska inte sakna värdighet, ha vackra proportioner och orneringen ska okonstlat härledas ur konstruktionen (Skantze 1989: 7). Även Jadwiga ser en uppfostringspotential i tidiga statliga anvisningar från 1865, 1878 och 1921 (Jadwiga 1992: 11)

Det var en formalistisk undervisning med utantillärning och läxförhör, främst av katekesen och all undervisning skedde under kyrkans överinseende. Skolhusets första hundra år lånar också sina drag från andra samhällsliga institutioner; främst då kyrkan och försvaret.

Först 1919 får en åskådligare pedagogik med arbetsskolemetodik, självverksamhet och laborationer ett genombrott. Denna skola får en i hög grad manuell kod genom slöjd, handarbete, trädgårdsarbete och hushållsarbete. Begreppen skall tydliggöras genom åskådning och vice versa. Nu blir för första gången i den statliga svenska skolans historia idéer om den klassrumslösa pedagogiken synliga. Men det ska gå ytterligare 50 år innan idéerna på allvar provas i utformningen av den byggda miljön. De nya idéerna nådde ursprungligen Sverige genom Pestalozzi, som redan under första hälften av 1800-talet kan sägas ha lagt det pedagogiska skälet för en gemensam bottenkola för alla barn oavsett socialt ursprung i Sverige. Pestalozzi hade upptäckt att åskådlighetsmetoden var överlägsen även när det gällde medelklassens barn. I traditionen går denna erfarenhetsbaserade pedagogik i förening med en radikal samhällssyn att spåra tillbaka till Rousseau och den franska revolutionen.

Skantze spårar också tiden pedagogiska teorier i 1920-talets anvisningar kring skolhuset, detta ska först och främst vara en byggnad för barnen, erbjuda en vänlig och tilltalande blick, enkel och harmonisk utformning, ett föredöme av prydlighet, ordning och smak och ingjuta hem- och trevnadskänslor (Skantze 7,8).

Funktionalism och ingenjörskonst

Under 1930 och 40-talen utvecklas den s.k. *folkskolläraprogressivismen* med *arbetsskolemetodiken* och *aktivitetspedagogiken* som förebilder. Deweys pedagogiska program hade nu introducerats av svenskar som varit i USA och tagit intryck av reformrörelsen, mest känd av dessa var Alva Myrdal, och det är under den här perioden som de ideologiska grunderna läggs för 1950- och 60-talets stora skolreformer (Isling 1989: 322-325). Detta blir också den sociala ingenjörskonstens tid. De sociala och samhällsliga vetenskaperna i allians med politikerna föresätter sig nu att lägga livet till rätta utifrån rationella vetenskapliga argument och grunder.

Bjurström talar om utvecklingen av skolhuset som del i en process där olika problem och behov identifieras och om en skolbyggnadsideologi som även arkitekterna är medskapare till (Bjurström 2004: 30). Detta blir inte mindre tydligt med tiden. Den ledande filosofin inom byggnadskonst och stadsplanering under 1930- och 40- talet blir funktionalismen. Denna sakliga syn på byggnadens funktion i människans tjänst bör ses i samma sammanhang som den rationella människosynen och den gryende folkhemsideologin. Skolorna från perioden kännetecknas av långa korridorer med klassrum längs ena sidan. Ljuset faller alltid in från vänster i klassrummen ur elevernas perspektiv för att inte skugga de högerhäntas skrivark!

Detta förutsätter att eleverna placeras i rader åt samma håll likt ett auditorium. Gymnastikhallar, stora aulor och stora öppna skolgårdar hör också till kännemärkena. Funkisideologin krävde därför ytor. Byggnaderna uppfördes främst i de tidiga förortssamhällena utanför stadskärnorna, som vid den här tiden representerade det gamla och överståndna. Men det byggdes inte mycket skolor i Sverige under den här perioden (Bjurström 2004).

Skantze menar att den allsidiga inriktningen i anvisningarna kring skolbyggandet nu får ge vika för mer funktionalistiska och organisatoriska aspekter. Skolbyggnaden reduceras till en arbetsmaskin som tillkommit på myndigheters rekommendationer (Skantze: 8, 9) Skantzes syn på skolhuset under perioden kan läsas som en ganska traditionell kritik av det moderna projektet:

”Den kulturella, estetiska, psykologiska och sociala inverkan som skolhusets utformning och arkitektur kan tänkas ha lämnades från 1930-talet därhän. Samtidigt som de konstnärliga och estetiska rekommendationerna försvann (...) försvann också de konstnärligt utformade läromedlen, t.ex. planscher och illustrationer (...) Honnörordet inom skolanvisningarna skulle kunna vara utrymme (Skantze. 11).”

Skolans fysiska miljö under efterkrigstiden är också i allt högre grad en fråga för centrala myndigheter och intressenter, där t.ex. Statens skolgrupp och deras skolarkitekter P4 ingår som underavdelningar.

Grannskaps- och integreringsidéer

En viktig planeringsenhet i stadsplaneringen under efterkrigstiden är *grannskapsenheten* som växer fram som efterkrigstidens viktigaste idé i stadsplanering från 1940-talet och fram till och med det avslutande färdigställandet av miljonprogramsområdena vid 1970-talets mitt. 1800-talets anarkistiska och enskilda initiativ och det privata samhällsbyggandet skulle ersättas med ett schematiskt och offentligt sanktionerat samhällsbyggande av politisk dignitet. Planeringen och genomförandet av T-baneförstäderna i det till bristningsgränsen växande Stockholm tjänar genom sin omfattning som det kanske bästa exemplet i Sverige (Johansson1991: 539-540). Idéerna kommer ursprungligen från USA och Storbritannien där de kallades ”community centre”. Idén innebär att en uppsättning bostäder och bostadskomplement, som skolor, affärer, idrottsanläggningar, samlingslokaler och lekparker, ordnas på ett specifikt sätt och avgränsas genom yttre gränser i form av vägar, järnvägar och

grönområden. All genomfartstrafik har uteslutits i enheten som bara berörs av trafik som har anknytning till grannskapet. Enheten byggs på jungfrulig mark. Enligt denna definition, som är hämtad från Franzen, ingår inga arbetsplatser i enheten och den har heller inget lokalt självstyre. Franzén menar att om dessa sista kriterier måste vara med så finns det inga grannskapsenheter i Sverige under efterkrigstiden. Den sociala aspekten tänktes i denna grannskapsdoktrin bli en aspekt av den stadsplanemässiga och därför sekundär, liksom den estetiska som heller inte stod i fokus för diskussionerna I det populära medvetandet och språkbruket, och med en sedvänjlig kritisk underton, har dessa planeringsenheter fått namnet *sovstäder*. Det här sättet att planera och bygga områden i städerna blir vanligare ju längre in i perioden vi kommer för att från och med 1960-talet bli helt förhärskande (Franzén 1993: 161-171). Det är nästan uteslutande flerfamiljshus som byggs i grannskapsenheterna och dess nya invånare är främst människor med sysselsättning i produktionen och till mindre del lägre medelklass, få besuttna bosätter sig där. Skolan har en central roll i grannskapsidén. Den ska vara en central plats och ett bostadskomplement där människor kan mötas, diskutera och bedriva fritidsverksamhet även utanför den reguljära undervisningen, detta enligt ett centralt statligt beslut. Kommunikationsproblem mellan människor kunde också enligt många underlättas genom integrering av olika institutioner sinsemellan, som skola och fritids, och med det omgivande civila samhället.

Tomten ska vara centralt belägen och ge kortast möjliga skolväg för barnen utan att korsa trafikleder och helst leda genom grönområden. Skolgården får inte ligga i närheten av trafikleder, järnvägar eller industrier som kan störa arbetet. Det är underförstått att dessa idéer, som skolöverstyrelsen 1955 ger uttryck för, gäller de nya grannskapsenheterna (Franzén 230-231).

I dag vet vi att de pedagogiska förutsättningarna för skolan i ett sådant område påverkas av den osäkerhet människor upplever i den nya sociala situationen och den segregerade och socialt skiktade miljön, en tendens som i många av dessa miljöer förstärkts på senare år snarare än växt bort.

Enligt sociologen Stefan Dahlgren som studerat grannskapsidéer i stadsplaneringen skulle tron på den *sociala enhetens* förmåga att skapa kontakt mellan människor tidigt ha övergetts. Kvar blev då den *funktionella enheten* och den *arkitektoniska enheten*. Författaren menar också att det är intressant att idéerna prövats i stor skala utan möjligheterna att pröva dem empiriskt. Det är ett gigantiskt experiment med människor (PLAN 4 1977: 302).

Bjurström hänvisar till en artikel om Bredängs Centrum i tidningen Arkitektur från 1965 där artikelförfattaren menar att grannskapsideologin här fortfarande är aktuell i sin vision om

stadsplaneringens uppgift i danandet av den demokratiska människan (Bjurström 1999: 47). Men att idéerna var aktuella behövs, som Sidenbladh påpekat, inte betyda att det förväntade utfallet var en ny demokratisk människa.

Dewey, skolan och demokratin

Roussaus, Pestalozzis, och Montessoris banbrytande tankar och människosyn pekar vidare mot Dewey, den progressiva pedagogikens förgrundsgestalt. Han har också kallats utbildningsreformernas gudfader (Hartman 2005: 223). Hans inflytande i svensk och västerländsk utbildningspolitik, på läroplansförfattandet och det pedagogiska tänkandet är oomstritt. Den svenska skolans pedagogiska kunskapsbas bygger på hans tankar.

Med rötter i den amerikanska pragmatiska filosofiska traditionen analyserade Dewey praktiska och samhällsliga frågor och konsekvenser utifrån rationella grunder. Kriterier på mening och sanning skulle sökas i praktiska konsekvenser. Filosofin ska peka ut möjligheterna till ett bättre samhälle och den blir därmed den mest allmänna formen av pedagogisk teori, vetandet är aldrig bara teori, utan har en social-praktisk aspekt som också måste tolkas som en form av makt (Lübcke 1987: 404). En sådan möjlighet uppstår, enligt Dewey, om vi upphör med att polarisera samhällsintressen, detta skapar bara låsningar och återvändsgränder. Kartellbildningar och klassmotsättningar som följer av olika privilegier måste upplösas för att utveckling skall ske. Olika utbildningsanstalter skall inte isoleras, utan istället berika varandra. På samma sätt ska de olika skolämnena integreras och stödja varandra. Elevernas värld är inte ämnesindelad. Deweys kunskapssyn är pragmatisk i motsatts till det klassiska bildningsidealet. Kunskap kan inte sammanfattas i kunskapskataloger, detta hindrar kunskapsutveckling. Detta får sin logiska fortsättning i att vi inte kan särskilja eller rangordna olika kunskapsformer, t.ex. praktisk och teoretisk. Erfarenhet växer ur samspelet mellan handlingar och reflektioner. För detta synsätt använde Dewey uttrycket *intelligent action* (Hartman: 226-233).

Bjurström menar också att fenomenet konstnärlig utsmyckning av skolan går att koppla till Dewey och hans pragmatiska estetikbegrepp. Var skulle elevers och konstnärers skapande enligt detta synsätt kunna göra mer nytta än i skolan? (Bjurström 2004: 44)

Vi ser att argumenten rör sig på flera plan; filosofiska, samhällsteoretiska, organisatorisk/administrativa och pedagogiska. Summan är en organisk och samtidigt vid syn på det pedagogiska innehållet och uppdraget. Pedagogisk reformrörelse sammanfaller här med

socialdemokratisk jämlikhetsideologi (Isling 1989: 325) Många av dessa tankar låg nog i tiden, men ingen hade formulerat dem så sammanhållet som Dewey.

Reformperiod och folkhem

Skolväsendet som helhet kommer under perioden 1950- 70 att växa fram som en ny stor och viktig samhällsuppgift, inte bara tack vare befolkningsökningen, utan också för att skolan under perioden får en fördjupad och breddad samhällsuppgift i det politiska uppdraget.

Under efterkrigstiden ökar hushållsbildningen, urbaniseringen tilltar som ett resultat av näringslivets strukturomvandlingar, födelsetalen stiger och bostadsstandarden ökar markant. Det moderna projektet sätts på allvar dessa decennier för att nå sin kulmen runt 1970.

Under hela efterkrigstiden ökar näringslivets intressen i hur skola och utbildning utformas genom att behovet av både teoretisk och praktiskt utbildad arbetskraft ökar kraftigt inom alla sektorer. Man kan lite vanvördigt säga att skolning och utbildning industrialiseras; ju fler som utbildas desto mer tappar den i exklusivitet, något som också får sina uttryck i debatterna när idén med enhetsskolan börjar diskuteras. För arbetarrörelsen, som utan jämförelse och konkurrens, är den ledande politiska krafter under perioden, är reformeringen av skolan rörelsens kanske viktigaste politiska fråga under en stor del av efterkrigstiden. Syftet hade främst tre sidor:

1 Demokratiseringen av samhället 2) En ideologisk dimension där skolan ses som ett medel att stärka den egna maktbasen 3) Utbildandet av en duglig arbetsstyrka.

Skolan skulle stå i samhällets tjänst, men inte i det rådande samhället. Ideologiskt är skolan även i dag den samhällssektor där stridslinjerna kanske är som mest tydliga. Skolan har därför ofta fått rollen som ideologisk spjutspets och debattverktyg när viktiga förändringar i samhället annonseras i politiska utspel. Det tredje pragmatiska syftet handlade naturligtvis om ekonomi. Människor måste producera.

Kommunindelningsreformen 1952 fick konsekvenser för skolan på både gott och ont. Reformen innebar att antalet självbestämmande kommuner minskade i antal från 2500 till 280. Till det goda hör att kommunernas ekonomiska möjligheter förbättrades. Möjligheterna att bygga anläggningar som bibliotek, simhallar, idrottsanläggningar ökade. Sett i ett nationellt perspektiv möjliggjorde reformen också mer likvärdig skol- och utbildningsstandard med enhetligare strukturer. Enligt internationell forskning skedde detta utan att resultaten försämrades, vid jämförelser med länder med större lokala olikheter. Man kan dock diskutera vad reformen innebar i en demokratisk synvinkel. Avståndet mellan berörda människor och

skolpolitiker och skolbyråkrater ökade och närdemokratiska möjligheter att påverka skolans skötsel och drift minskade drastiskt (Marklund 119). Reformen bottnar ju också i en allmän önskan och tro från makthavarnas sida om och på en effektivare byråkrati som ett medel att nå långsiktiga mål och visioner i samhällsplaneringen. Under efterkrigstiden kan vi allmänt se att långsiktighet och avlägsna politiska mål snarare var en förutsättning än ett hinder i samhällsplaneringen (Holm, PLAN nr 4 1977: 189).

Enhetsskolan och folkhemmets skolkatedraler 50-talet

Redan i 1946 års skolkommision förebådas och skisseras hela andra hälften av 1900-talets skolutveckling. Idéer om *enhetsskolan* lyfts fram efter influenser från Storbritannien och USA, i enlighet därmed föreslås ett upphävande av tudelningen folkskola och realskola, den *sociala sorteringskolan*. Denna tudelning hade sin direkta motsvarighet i den tidens klassamhälle där det stora flertalet barn aldrig fortsatte i utbildning efter den obligatoriska 6-åriga folkskolan, liksom i pedagogiska och psykologiska teorier där man uppfattade skillnader mellan människor som naturgivna, skillnader som man menade avspeglades naturligt i uppdelningen av olika klasskikt i samhället och i fördelningen av begåvning. Motståndet mot idéerna blev därför till en början stort och välorganiserat.

Man började nu efterlysa en situation som vädjade till barnens aktiva intresse, skapande produktivitet och samarbete mellan eleverna. Utredningen talar till och med om självständigt arbete, projektarbetsformer och samlad undervisning istället för den abstrakta ämnesuppdelningen. Det är tankar från Dewey, Montessori och Roussaau som utredningen gjort till sina. Flera av dessa tankar var i kombination med idén om en gemensam skola alltför djärva för sin tid. Kommissionen konstaterar också att de flesta lärare inte är beredda att lyssna till de nya tankegångarna. Utredningens ansvariga vill därför inte binda undervisningen till något bestämt metodiskt system. Övergångar mellan olika principer får inte ske förhastat, varje lärare måste själv få välja hur goda resultat uppnås. Sådana dubbla budskap kan vara en orsak till att skolan varit sig lik under seklerna. Katederundervisningen skulle stå sig stark länge ännu. Frågan om de pedagogiska metoderna skulle få anstå till 1970-talet (Egidius 2001: 49-64)

Under 1950- och 60-talen byggs nästa årsring av skolhus, som får sitt uttryck i *korridorskolan*, eller *folkhemskatedraler* som någon kallat dem, som i pedagogisk funktion är en fortsättning på funktionalismens tankar. De bästa av dessa miljöer kommer till genom tävlingar. Arkitekten Olle Stahle vill i många av dessa se den moderna byggnadskonstens

kärna genom sin funktion som utbildningshus, gedigna utförande och öppenhet för luft och ljus (Stahle 1999: 7) Andra såg i dessa miljöer tecken på en tillbakagång i förhållande till funkisens ljusa byggnader (Bjurström 1999: 46).

Det är nu som vi också tydligare börjar kunna avläsa nya och andra avsikter i nyskapade grundskolemiljöer som skiljer sig från andra utbildningsmiljöer. Det politiska budskapet får ett mer demokratiskt svar även i skolmiljöerna. Men helhetstanken i 1950-talets skolhus och närmiljö öppnar den också för kritik, enligt Bjurström, tecknen i dessa miljöer kan tolkas som övergripande kontroll eller sättas ur spel när samhällena förändras. Som ett sorgligt exempel nämner han 50-talstorget som ofta har funktionen som en mötesplats för närsamhällets missbrukare.

Bjurström har gått igenom vad som skrivits om skolor i tidskriften *Byggmästaren/Arkitektur* sedan 1940-talet. Han menar att de byggnader som i dag står stabila och självklara inför våra sinnen kan avläsas som ett resultat av ideologi och osäkerhet. Skapandet av miljöerna bygger på dunkla aningar om framtidens behov och vad de påbörjade skolreformerna skulle föra med sig. Författaren har också läst dessa skrifter utifrån sina egna praktiska erfarenheter som skolarkitekt på 1970-talet. Däremot menar han att tidskriften kan lära oss lite om 1960- och 70-talens skolhus, då dess redaktionella ledning inte ansett dessa byggnader representera tillräckligt god arkitektur (Bjurström 2004: 12). 1960-talets skola innebär en brytning mellan 50-talets korridor- och klassrumskomplex och 70-talets *systemskolor*. Under perioden experimenterades det med s.k. öppna skolor, hemrumsskolor, beställbara typhus (BASK-skola, SNUS-skola m.m.) hemavdelningsskola etc. Benämningarna kan i sin tur ses som ideologiska innebörder med sina egna estetiska uttryck. Öppenheten i planlösningar kan ses som 1960-talets optimism. Man talade senare om rotlösheten i de nya miljöerna (Bjurström 2004: 36). 1960-talet blir också de fasta skolpaviljongernas tid.

Bjurström ser först i det sena 1960-talets skolhus miljöer som är tänkta som pedagogiska verktyg. Arkitektur kan inte ersätta personalen i skolan eller skolpolitik, men verka stödjande i lärandet. Varken ideologi eller god smak kan därför ersätta kunskap (Bjurström 2004: 31, 37, 117).

Försöken med enhetsskolan, som 1962 får namnet grundskola, inleds redan i slutet av 1940-talet. Huvudprincipen är en organiskt sammanhållen skola på respektive nivå i hela utbildningssystemet. Man har länge känt till att begåvningar från samhällets lägre skikt sällan gått vidare i realen, ett skäl har varit platsbrist. Familjens sociala ställning skulle därför i framtiden inte bli avgörande för barnets studiegång. Men detta innebar inte att alla barn läste samma ämnen och nivåer. I praktiken byggdes den gamla realskolan in i det som senare skulle

bli våra dagars högstadium, men målet var att differentieringen skulle inträda så sent som möjligt. Detta kunde bara ske genom att bygga in stödåtgångar i form av val som ändå kom att skapa rännilar som fortsatte befästa befintliga sociala mönster och kulturella koder.

Motståndarnas mardröm, en nivellerad och utslätad skola, infriades på det sättet aldrig. Man kan säga att läget höll sig självt under kontroll. En radikal idé var ändå att det var eleven och föräldrarna som valde inriktningen i denna modell, inte testresultaten. Men det blev i slutändan teknokraterna och de sociala ingenjörerna (pedagoger, sociologer, psykologer och organisationsexperter) inte politikerna, som utformade skolan som en plats där man förberedde sig för arbetslivet, inte som en experimentverkstad för elevernas och demokratins utveckling, som progressiva politiker tänkt sig. Genom politiska kompromisser skapades därför ett högstadium där socialgrupper, yrkeskategorier, och samhällssektorer kom att avspeglas i elevernas tillval.

Fältet låg nu öppet för elevaktiva experiment som grupparbete, projektarbete och andra samarbetsformer och det skapades läromedel där läraren tänktes få en mer arbetsledande roll. Men standardprov, gamla lokaler och trycket från föräldrar underlättade inte utvecklingen i den riktningen (Egidius: 65-91) Under hela 1950-talet var bristen på bra lokaler för skolans olika ändamål på många håll katastrofal. Orsaken låg främst i begränsningar i statens bidrag till skolbyggen och jakten på minimering av överytor, men också en omfattande byråkrati som hindrade kommunernas byggplaner. Provisorier som flyttbara paviljonger och dubbla klasser i varje klassrum blev inte sällan långlivade lösningar (Marklund 1989: 83-85) När principbeslutet om enhetsskolan kom 1950 och Lgr 62 infördes måste byggnaden dessutom kunna rymma samtliga högstadiets linjer under samma tak, teoretiska och praktiska. Detta ställde nya krav på skolhuset liksom på dess antal genom den dramatiska ökning av antalet elever som nu skulle gå nio år i skolan. 60 procent av grundskolorna i Sverige är byggda 1960 eller senare, 20 procent under 1950-talet och lika många på 1940-talet eller tidigare. 1963 var grundskolan genomförd i 44 procent av landets kommuner, 1964 i 80 procent. 1974 fanns det 4800 grundskoleanläggningar i Sverige.

I praktiken såg nog många gamla reallärare en nedgradering av sin yrkesroll i den process som inletts. Konservativa utbildningspolitiker uppskattade heller inte alliansen mellan den av Dewey inspirerade pedagogiska progressivismen och en alltmer självmedveten socialdemokrati. Grundskoletanken hade kunnat genomföras genom att bygga in befintliga strukturer och tänkesätt i den nya skolan som en eftergift åt pragmatiska, och kanske också rimliga, krav. Klassamhällets skepnader och skuggor levde kvar genom de olika studievägar elever valde, och dessa fortsatte i stort att följa föräldrarnas positioner, trots att linjesystemet i

teorin avskaffades 1969. Det stora och nya var emellertid att barn från olika samhällsskikt nu gick till samma skolbyggnader. Att elever med olika bakgrund fick möjlighet att mötas under någorlunda jämställda förhållanden. I denna miljö kunde föreställningar och fördomar mellan olika sociala grupper finna en utmaning. Den nya organisationen, i kombination med kraftigt ökade födslootal, krävde att nya skolor måste byggas. I dessa skolor skulle elever som valde tyska som tillval och särskild matematik samsas med dem som valde verkstadsteknik och allmän engelska. 1950 -60- och 70- talen är därför de stora skolbyggenas period, i synnerhet de två senare decennierna.

Den förändring av skolans roll och funktion i samhället under 1950- och 60-talen som skisserats ovan kan också beskrivas som framväxten av en *utbildningsteknologi*. Det blev också genom reformerna en expansiv period för skolbyggandet, men reglerna för byggnadsplanering var hela tiden strikta och villkorade statens bidrag till byggande av skolor. Med den nya läroplanen Lgr 69 kom delvis nya riktlinjer för det pedagogiska arbetet, men tolkningar av dessa avvek i hög grad för vad man hittills planerat för (Tannerfeldt 1974: 6).

Men läroplanerna från perioden säger inte särskilt mycket rörande den byggda miljön. Skantze menar att dessa måste läsas med våld för att överföra allmänna resonemang om skolan till skolrummet. I praktiken hade standardlösningar stort inflytande och enligt Skantze reduceras skolhuset lite tillspetsat till ”*en ytmässigt sett effektiv arbetsmaskin*” (Skantze 1989: 8, 9).

1946 år skolutredning kommer nu i kapp alla motståndare och tvivlare. Moraliserande, repressiva och disciplinära förhållningssätt förändras eller försvinner och ersätts med en attityd där förståelse blir utgångspunkten. Inte överraskande blir detta också väl synligt i de skolmiljöer som skapas från 1960-talets mitt och framåt. Byggnaderna blir mindre, platta och med nya mer öppna planlösningar. 1960-talet blev i skolvärlden, som i så många andra dimensioner av samhällslivet, en tröskel i tiden. 1972 gick den sista eleven ut realskolan, den sista resten av den gamla sorteringskolan. Läsåret 1972/73 gick alla skolmogna barn i Sverige i grundskolan. Ironiskt nog väntade nu en lång period av ifrågasättande av detta grundskolebygge, sett både bokstavligt och bildligt.

Ifrågasättandets tid

Vid 1960-talets slut sker en radikal förändring i samhällsklimatet, och därmed också i många människors människo- och samhällssyn, som får genomslag i skolpolitiken och den nya läroplanen Lgr 69. Kanske framförallt i hur många skulle komma att tolka den. I många

stycken innebär den dock bara en revision och översikt av Lgr 62 (Lärarnas Tidning Svensk skoltidning 6/72). Årtiondet bär också med sig att bristerna i välfärdsbygget kommer i dager.

1970-talsskolan skulle bli en utskäld miljö. Den blev också en del i byggandet av de nya förortsstäderna. Programmässigt hade de mycket gemensamt med 1940- och 50-talens skolor men pedagogiskt stod de för nya tankar. Alla klassrum vette inåt mot ett stort mediatek, särskilda rum skapades för specialundervisning, de byggdes i ett plan och varje klass hade eget WC och kapprum och egen utgång till det fria och disponerade därmed en egen del av skolgården. Skolans placering i samhället och dess volym och placering i förhållande till omgivningen skulle dock inte komma att bilda ideal då dessa förorter ganska snart kom att förknippas med sociala problem. Pedagogiskt kom de också att åldras och upplevdes inte alltid som ett svar på flexibla lokaler, även tekniska problem var vanliga (Bjurström 2004: 29, 30). De byggdes också i ett plan utifrån markkontaktidén. Men enplansbyggnader helt dikterade av barnens behov krävdes av arkitekter redan 1958 (Bjurström: 1999: 46).

I Skåne och Göteborg byggdes ett antal så kallade öppna skolor med stora studiehallar som blev mycket omdebatterade. I tidskriften Arkitektur skriver en ledare angående ny skolarkitektur att reduceringen av arkitektens formspråk nu gått för långt, mångfald och variation måste finnas för att svara mot människans psykiska behov (Bjurström 1999: 48).

I Lärarnas Tidning - Svensk skoltidning 6/72 uttrycker två medförfattare till Lgr 69 närmast förvåning över att läroplanen tagits som intäkt för att rättfärdiga sådana byggen eller någon särskild skola över huvud taget.

Det är de från början inbyggda motsättningarna i de politiska och pedagogiska uppdragen och den medföljande förvirringen som bildar en del av grogrunden för diskussionerna av den svenska skolan. Även om många av de mest högljudda kritikerna följer de tidigare traditionella ideologiska skiljelinjerna och intressebakgrunderna. Det är "flumskolan" som angrips och det är nu många av de drag i debatten och den konkreta skolverkligheten tar den form som vi känner igen från dagens skoldiskussion. En del av denna motsättning är den mellan samhälleliga intentioner och ett socialt utanförskap. Men många av fenomenen knutna till denna utveckling, drogproblem, anpassningssvårigheter etc., har i stigande grad varit kända i skolvärlden sedan mitten av 1950-talet och följer också ett internationellt mönster. Denna diskussion tänjs nu ut till att även gälla skolbyggnaden som sådan och arkitekter och stadsplanerare börjar nu utsättas för kritik från medier och allmänhet.

Idégrunden förutsätter att kollektiva såväl som individuella mål på ett harmoniskt sätt förenas. Individerna skall utvecklas i sin egen takt och samtidigt fostras demokratiskt genom samarbete. Men den demokratiska samarbetsmänniskan sätts före tävlingsmänniskan.

Samtidigt förutsätter den pragmatiska dimensionen i ideologin en skiktning och kvalificering av eleverna efter samhällets och arbetsmarknadens behov. *Begåvningsreserven* (begåvade barn ur de lägre socialgrupperna) förväntas både följa i sina föräldrars spår i de manuella yrkena där de kan utgöra en demokratins lans i de kroppsarbetande folklagrens tjänst, och samtidigt ges möjligheten att göra en klassresa. Men i sorteringsprocessen blir elevens kulturella och språkliga koder och social bakgrund ofta bestämmande. Dessa koder kan av elever upplevas som ett symboliskt våld som finns inskrivet i skolans väggar och leda till krisfenomen som allvarliga disciplinproblem, obstruktion och våld. I förlängningen av detta ser skolforskaren och professorn Åke Isling hur undervisningsideologier från och med 1970-talet håller på att trängas undan av vårdideologier i skolan. (Intressant är att hänsyn till sådana här fenomen i dag ofta vägs in när nya skolmiljöer planeras, t.ex. försöker man skapa planlösningar som saknar utrymmen utan överblick och insyn för att förebygga mobbning, som ofta förekommer på undanskymda platser. Inom det tvärvetenskapliga fältet miljöpsykologi är just den här typen av problem aktuell sedan ganska många år).

I denna miljö hindras därför en utveckling och sammansmältning av både den intellektuella koden, som rymmer ett konservativt bildningsbegrepp och synen på skolan som förmedlande mätbara kunskaper (konkurrensmänniskan) och den manuella koden, som rymmer den demokratiska dimensionen genom främst ett åskådliggörande av begrepps- och kunskapsinnehållet och den rena kunskapsförmedlingen (samarbetsmänniskan). Viktigt i sammanhanget blir också vilken kod och pedagogisk grundsyn lärarna och skolan representerar. Den mätbara katalogiserade ämneskunskapen kräver just ingen annat än ett klassrum på 60 kvm. Måttet på inhämtad kunskap kan avläsas i tydliga mål- och resultatramar som i sin tur svarar mot det kundorienterade begreppet kvalitet. Kritikerna av *flumskolan* har å sin sida pekat på en växande normlöshet och elementär kunskapsbrist och förordat en återgång till en mer traditionell undervisningssituation och ett fostransbegrepp byggt på ett tydligare maktförhållande.

Dessa motsättningar finns också bland personal, skolansvariga och elevgrupper. En lycklig sammansmältning av de båda uppdragen för det goda syftet att utveckla samhället i demokratisk riktning tycks i denna konstruktion bygga på individernas goda vilja. Motsättningarna underminerar därmed idégrunden och banar vägen för ifrågasättandet (Isling 1989: 333-340). Många har i denna kluvenhet velat se *den dolda läroplanen* som hela tiden levt parallellt med den officiella.

I början av 1970 talet är den svenska grundskolans byggnader i stort utbyggd och en internationell lågkonjunktur stoppar expansionen. Tannerfeldt menar att tiden därmed är inne

för en utvärdering av resultatet (Tannerfeldt 1974: 6). Behovet gäller också idéer kring förbättring av befintliga miljöer som nu blir synligt i litteraturen och diskussionen. 1978 ger Dranger och Sjölin ut en åskådlig bok om hur detta kan ske med förhållandevis enkla medel (Dranger 1978). Detta sammanfaller också med färdigställandet av det svenska miljonprogrammet som sedan slutet på 1960-talet rönt hård kritik i skilda läger. Samtidigt genomför socialdemokratin och arbetarrörelsen sitt sista stora reformarbete. Nu är det arbetsmiljöområdet som står i centrum. Som vi ska se får detta inverkan även på debatten om skolmiljön

Nya styrformer

1970- och 80-talen blir som sagts tidigare två decennier av ifrågasättande (Bjurström 2004). 1989 kommunaliseras den svenska skolan, de byråkratiska styrsystemen riskerar kollapsa under sin egen tyngd och överges i enlighet med en internationell trend. I avregleringens tidevarv blir det inte längre möjligt att planera skolmiljöer enligt centrala mål och övergripande normsystem. Relationen elev skola organiseras nu genom skolpengsystemet som en kund- och producentrelation i enlighet med ledordet valfrihet. Men skolpengsystemet diskuterades seriöst i regeringskansliet som lösning på skolfinansiering redan på 1960-talet. Inte heller denna tanke var alltså ny.

Redovisning av undersökningen

Inledning

I stort kommer jag att följa de riktmärken som angivits och följa diskussionerna kronologiskt. Under rubriken som tar upp arbetsmiljöaspekter tar jag upp några debattlinjer med direkt anknytning till byggnaden som sådan. Det finns säkert fler men jag har bedömt dessa utifrån den plats de fått i diskussionerna kring organiseringen av skolbyggnadsfrågor. Detta kan beskrivas som undersökningens kvantitativa aspekt. Referenserna anger årgång, nr, sidnr. Varje avsnitt följs av en sammanfattning av resultatet. I slutet av kapitlet gör jag en sammanfattning av hela undersökningens resultat.

Frågan om olika gruppers inflytande i skolbyggnadsfrågor

Skolbyggnadsfrågor regleras under hela undersökningsperioden i hög utsträckning genom statliga bestämmelser och statliga bidrag. I flera artiklar anses planerare av skolmiljöer sakna den erfarenhet som den nya skolformen och läroplanen kräver. I sammanlagt åtta artiklar från tiden 1964-66 börjar krav på ett breddat samarbete kring förnyelsen av skolmiljöerna accentueras i debatten. I slutdiskussionen ska jag försöka knyta ihop de viktigaste dragen av undersökningen kombinerat med en lite mer personlig tolkning av resultatet.

Men redan 1962 skissar ett undervisningsråd vid SÖ upp de närmaste årens stora frågor i skolbyggnadsdebatten. Rådet konstaterar att framtidens skola måste ritas inifrån, från funktionen, och att estetisk kvalitet måste förenas med ett aktivitetspedagogiskt synsätt och rörliga undervisningssätt. I planeringen av nya skolbyggnader bör därför alla berörda ha ett stort ansvar, inte minst av ekonomiska skäl. Frågan om relationen mellan skolstorlek och trivsel nämns också, men den ska inte bli aktuell på förrän i 1970-talets diskussioner (62/48/13).

1964 oroar sig finansministern (G. Sträng) för arkitekternas nya roll i skolbyggnadsfrågan. Han varnar för att släppa dem fria och vidhåller att staten måste behålla kontrollen (64/22/747).

Lärare måste bli hörda och erfarenhet tas tillvara. Inredningen beskrivs av en tillsynslärare som ett kvalificerat pedagogiskt arbete, inte ett tekniskt eller kameralt (65/15/26).

Arkitekten måste hålla bättre kontakt med pedagogisk forskning och ta större hänsyn till behovet av flexibilitet (65/38/18).

En arkitekt och skolkonsulent efterlyser en folkrörelse bland lärarna i frågan (66/39/14).

En rektor vid en ny skola i Solna beskriver genom ett program och med exempel hur samarbete och deltagande över professionsgränserna skulle kunna gå till. Men att det i dag inte finns någon reell möjlighet för lärare att delta i den ytterst invecklade planerings- och byggprocessen (66/40/18).

En studierektor och expert i skolbyggnadsfrågor menar att särskilt det nya högstadiet med olika tillval och flera paralleller är ett ordentligt komplicerat pussel som kräver ett nära samarbete (66/46/16).

1967 möter vi det första exemplet på hur en kommun i södra Sverige praktiserat ett samarbete med alla personalgrupper inklusive elever vid byggandet av en ny skola. Rektorn, som tagit initiativet till samarbetet, har vägletts av tanken på att inflytande och möjligheter att påverka är effektiv och stimulerande personal- och elevvård. Under processen hade personalen möjlighet att studera ritningar och komma med förslag till detaljändringar. Detta skedde från första ritstrecket. Skolan uppmärksammas också för sin handikappvänlighet (67/50/10).

I Danmark har man vid den här tiden kommit betydligt längre i inflytandefrågan och praktiserar redan ett utökat inflytande. En dansk skolinspektör med bestämda uppfattningar menar att pedagogisk granskning av nya skolor måste sättas i system. Man kan inte begära att arkitekter själva skall veta hur en modern skola skall utformas (67/25/11).

Samtidigt som det nu börjat byggas nya flexibla skolor för framtidens krav, särskilt i södra Sverige, reses krav på att de erfarenheter lärare gör genom de nya metoderna och elevgrupperingarna, som dessa byggnader möjliggör, måste tas till vara inför framtiden (67/45/23).

1968 rapporterar LT/SS att när Järvafältet i Stockholm exploateras planeras till en början tolv nya grundskolor där de pedagogiska kraven styrt utförandet. På högstadieskolorna planeras även särskilda utrymmen för elevrådsexpeditioner (68/23/16).

1969 skriver skolarkitekten och arkitekturprofessorn Helge Zimdal i en artikel att den "*fria demokratiska skolans konturer börjar ta form*". Men att denna flexibla skola och miljö också förpliktigar. Lärare och elever måste bli delaktiga eftersom det inte finns någon generell flexibilitet i byggnaderna utan denna hela tid måste programmeras. Men särskilt i de rikt facetterade nya högstadieskolorna finns risken för misstag eftersom vi inte har det lugn och den tid som krävs för experimenterande, menar författaren. Allt förutsätter därför samarbete mellan yrkesgrupper som är berörda (69/47/14).

Även SÖ: s utvecklingsgrupp (Skolöverstyrelsen) betonar läraraktivitet i de nya öppna skolorna. Den totala golvytan i de nya byggnaderna förändras inte, men valfrihet inom ramarna för de gemensamma lokalerna ligger på ett lokalt plan. Men SÖ poängterar att det måste bli skolstyrelserna i kommunerna som tar det första steget mot medbestämmande och demokrati i själva skolbyggnadsfrågan. Enligt SÖ skall arkitekterna inte längre vara överlägsna experter i skolmiljöfrågor (70/22/14).

I en enkät kring skolmiljö fastslås SÖ: s uppmaning till kommunerna till överläggningar med både tekniker och pedagoger när nya principer för skolbyggnaders utformning önskas prövas (70/44/30).

Men många menar att pedagogernas synpunkter av kommunerna ses som ett hinder och att dessa särskilt försvinner i processens tunga och komplicerade delar. I en artikel efterlyses därför större statlig inblandning. De principiella hindren försvinner inte bara för att kommunerna sköter processen (71/5/26).

En arbetsgrupp vid SÖ föreslår gemensam planering när nya skolor byggs (71/15/8).

I en serie artiklar presenterar en rektor sina lärdomar kring skolbyggnadsprocesser från en studieresa i USA. Det politiska systemet här möjliggör enligt författaren en direkt inblandning både skolpersonal, elever och väljargrupper. Här finns inga ”skolpolitiker”, utan ”skolansvariga” som företräder väljargrupper, dessa är ofta också lärare (71/8/37)

Personer som ska verka är med och tänker redan på skisstadiet. I Sverige får dessa grupper endast yttra sig om ett förslag (71/10/12).

Enligt ett remissvar från SÖ som citeras ska kommunerna ta in skriftliga yttranden från lärarna vid skolbyggnadsprojektering. Men SÖ: s rekommendationer kan inte vara bindande därför att SÖ är en central servicemyndighet. Enligt artikelförfattaren kommer kommunerna undan för lätt då det inte klargjorts vilka som är berörd skolpersonal (72/30/7).

Nu startas också den första skolbyggnadskursen för lärare. Här ska pedagoger lära sig olika aspekter av processen; teknik, arbetsmiljö, planering, stadsbidrag, ritningar och utvecklingstendenser på området (72/47/14)

I ett möte kring ämnet nya skolhus och pedagogiska metoder mellan en tekniskt och ekonomiskt ansvarig skoldirektör och en länslärarykommitté konstaterar skoldirektören att första gången lärare fick skapa en skola så misslyckades man (72/32/2).

Under 1973 och -74 fortsätter synpunkterna i stort att se likadana ut: Lärare och pedagogiskt ansvariga saknas i processerna, eller deras synpunkter kommer in sist. Skolpersonal sägs också sakna inflytande i ett större samhällsplaneringsperspektiv. Även vid ombyggnationer av befintliga byggnader saknas demokratisk påverkan. Vid en lärarkonferens om skolans yttre miljö fastslås i ett principprogram att planering och utformning av byggnader skall ske i samråd med personalorganisationer (73/44/6).

Enligt en SIA-utredning (Skolans Inre Arbete) skall lärare och deras organisationer granska skolbyggnadsritningar enligt en ändring i byggnadsbalken, och om ingen personal finns till skolan ännu ska skyddskommittén och lärarnas fackorganisation göra det (74/21/26).

Sammanfattning

Sammantaget kan sägas att debatten kring skolpersonals och personalorganisationers inflytande i skolbyggnadsärenden är sig lik under hela undersökningsperioden. Mot slutet av perioden lyfts dock frågan upp på en högre nivå och får mer karaktären av en arbetsmiljöfråga. Arbetsmiljön var under sjuttioalet ett viktigt område för omfattande reformer i samhället.

En tolkning av skälen till denna tröghet i frågan är att staten och kommunerna känner en motvilja till att släppa in fler intressen i denna ekonomiskt och ur samhällsplaningshänsyn så viktiga och komplicerade fråga. Finansministerns uttalande styrker detta. Skolbudgeten är under hela perioden en av kommunernas tyngsta utgiftsposter. Instrumentet är främst de statsbidrag som kommunerna är beroende av för skolbyggen. Ett annat skäl är den ytterst invecklade processen och handläggningen av ärenden som i vissa fall kunde ta upp till tio år. Först i slutet av perioden diskuteras fördjupande studier i skolplanering och skolbyggnad för skolpersonal.

Integreringsidéer

Granskapsidéer rör sig främst på en mer övergripande stadsplanemässig nivå, medan

integreringsidéerna även kan handla om integrering av olika verksamheter på lokal skolnivå. De senare representeras oftare i källmaterialet än de förra.

I ett reportage från 1966 tas exemplet den nya Bredängskolan i Stockholm upp. Här ges ett ”*flott och funktionellt*” exempel på hur skolan integreras med centrumanläggningen och hur gymnastikhall, simhall motionsrum etc. ska fungera både i elevernas och i bredängbefolkningens tjänst. Matsal och aula tänks också fungera som samlings och studielokaler för befolkningen. Skolan har en ingång direkt från affärscentrumet (66/36/16).

I en stor idéskiss presenteras 1967 den stora förorten/staden Angered/Bergum i Göteborg. En utredning har rekommenderat en mycket långt driven samordning av stadsbyggandet där skolan integreras som kärnan i ett gigantiskt kulturellt centrum. Den största skolan ska ta emot 6500 elever och integreras med sport- och kulturanläggningar, service, föreningsliv och aktiviteter, allt för att hindra en snedvridning av livet i förorten där man planerar att bygga 70000 lägenheter under flera decennier. Skolan blir brännpunkten i ”*den nya stadens*” centrum. Idén med artikeln är att skapa ett ”*nyskapande debattinlägg*” (67/38/8).

Några år senare, när centrumanläggningarna och skolans storlek debatteras, går SÖ: s skolpsykolog ut och hävdar att skolan i förorternas nya centrumanläggningar inte får vara så stora. Men integrerade centrumanläggningar och servicecentra kan överbrygga kommunikationsproblem mellan grupper i samhället, enligt engelska undersökningar (71/47/12).

En av SAMSKAP-skolans principer är integration mellan aktiviteter i samhället (72/46/22).

I ett reportage året senare beskrivs med en ny förort i Västerås som exempel, hur gränserna mellan skolan och samhället håller på att suddas ut. Skolan blir ett allaktivitetshus öppet för alla åldrar. De som bor i samhället skall känna det som om de bodde i ett servicehus. Förorten har samplanerats av både ideologiska och ekonomiska skäl och olika samhällsintressen, folkbildning, kyrka, handeln etc., och organisationer har deltagit. Tanken är att göra en motsats till *sovstaden* och enligt artikelförfattaren är alla nöjda. För skolans del har integreringen av fritid och skola och att gränserna mellan åldersgrupperna delvis suddats ut varit viktiga ingredienser (72/52/9).

I en ledarartikel konstateras att stadsplaneringsmissar när nya bostadsområden planeras. Först byggs bostäder, sist service och skola (73/4/2)

I diskussionen kring den så kallade hemrumskolan sägs att skolan, om så kan ske, bör integreras i en social/kulturell serviceanläggning (73/24/17).

En planeringschef i Göteborg menar att det inte finns något större värde i att integrera skolor med kommersiella anläggningar, men däremot med bostäder och parker (73/44/6).

Sammanfattning

I mitten av 1960-talet diskuteras grannskapsanläggningar fortfarande på en stadsplanemässig nivå och idéerna andas en framtidsoptimism och tro på rationella lösningar på samhällets utmaningar som säkert kan kännas främmande för många i dag. Diskussionen rör sig fortfarande kring en tro på flotta funktioner i stadsmiljön som svar på djupgående samhälleliga förändringar. Bara några år senare trodde ingen längre på gymnasie- och grundskolenheter som kunde ta emot 6500 elever, eller ens 1000. Verklighetens förorter och centralorter med sina stora skolenheter skulle ofta kräva andra lösningar på problemen. I slutet av perioden lever endast tron på integrering av den lokala skolans olika enheter och verksamheter kvar. Den krassa verkligheten gör sig också påmind i de inlägg som beskriver byggandet som en bostadsfabrik utan hänsyn till människors behov av skolor, närservice och kvalitet i sitt boende.

Estetisk utformning av skolrummet

Estetisk kvalitet måste förenas med ett aktivitetspedagogiskt synsätt och rörliga undervisningssätt (62/48/13).

Professorn och skolarkitekten Helge Zimdal ägnar ett stycke åt skolans estetiska utformning. Den ornamentala utformningen bör enligt honom i första hand förmedlas genom elevernas arbeten, och i andra hand av professionella konstnärer. Denna sida av byggnaden bör planeras tidigt för att undvika ”löst påhängande konstverk” (69/47/14).

I ett reportage från USA lyfts flexibilitet i ny skoldesign fram med bland andra estetiska argument. Vackra åtta- och sexkantiga och cirkelformiga skolor där korridorer elimineras tas som exempel (71/8/37).

Sammanfattning

Att planera skolbyggnaden utifrån elevernas behov av att kunna forma sin egen miljö är det mest intressanta inlägget under perioden (inlägget är i enlighet med Deweys pragmatiska estetikkbegrepp), liksom att låta estetiska krav sammanfalla med pedagogiska krav och funktioner, ett tänkesätt som exemplifieras med de befintliga skolmiljöerna i USA. I dessa tre inlägg övervägs området i ett mer övergripande sammanhang. I övrigt saknas inte intressanta idéer i källorna kring hur redan befintlig miljö kan förbättras.

Skolhuset som pedagogiskt hjälpmedel

Från mitten av 1960-talet tyckte många att tiden för ett nytt och pedagogiskt skolhus var inne. Pedagogisk personal hade sedan en tid krävt ökat inflytande i skolbyggnadsfrågor, arkitekter hade börjat intressera sig i högre grad för skolbyggnadens pedagogiska funktioner och staten började på allvar intressera sig för lanseringen av ett nytt skolhus. Bristen på skolhus, införandet av nya läroplaner och en allmän framtidsoptimism pekade också i den riktningen, liksom den internationella skolhusdebatten.

Källmaterialet under den här rubriken är mycket omfattande varför bara de viktigaste dragen i debatten representeras. Framst kommer SAMSKAP-idéerna att redovisas. GASK kan beskrivas som Göteborgs svar på SAMSKAP.

Ett undervisningsråd vid SÖ menar att skolbyggnadsfrågan är ett internationellt pedagogiskt problem. Han förordar ett rörligt undervisningssystem där kommunikationsaspekterna i byggnaden blir av största vikt. Ett renodlat korridorsystem är opraktiskt i ett aktivitetspedagogiskt sammanhang. På låg – och mellan stadiet blir klassrummen kvar, men på högstadiet måste vi kunna tänka oss undervisning i grupper på kanske 100 elever efter förebilder i USA. För detta krävs flexibla lokaler av växlande storlek (potentiell flexibilitet) och bärande väggar måste därför undvikas. Byggnaderna skall vara i ett plan och gärna i närheten av ströv- och grönområden (62/48/13)

Den förestående skoldöden på landsbygden till följd av centraliseringen diskuteras. Större skolenheter är att vänta (63/21/16).

I en nybyggd skola i Värmland kom många förhoppningar på skam. Det rapporteras om trångboddhet, för liten aula, trånga trappor, inga arbetsrum för lärare och att kommunikationer i byggnader måste organiseras hårt. Tidsvinster och ekonomi uppges ligga bakom missarna som på sikt istället kan skada ekonomin (64/5/297).

Vid en skolbyggnadskonferens konstaterar SÖ:s chefsarkitekt att det inte finns en enda idealisk högstadieskola i hela landet. Vem som helst har i dag rätt att rita en skola, men det är bara de mest ambitiösa som anstränger sig och försöker vara initierade i frågorna. Ca 500 arkitekter uppges vara engagerade i skolbyggnadsuppdrag. "Jättesjukhusets långa korridorer" och "negerbyns långa gångvägar" antyder bekymrets räckvidd (64/7/4).

1966 diskuteras skolbyggnadskrisen. Målsättningen med grundskolan kräver pedagogiskt och administrativt anpassade byggnader. Önskvärt är flexibla sådana. Man konstaterar också att befolkningsökningen och bostadsbyggandet springer ifrån skolbyggandet och att lokalnormer reviderats med följderna att intentionerna med läroplanerna försvåras. Grupprum och utrymmen för elevvårdspersonal medtas inte regelmässigt vid nyprojektering (66/12/5-7).

I en idéartikel presenterar två arkitekter "institutionslandskapet" överfört till en tänkt högstadieskola. Förslaget är en byggnad bestående av tre stora åttakantiga tårtbitar, en för varje institution. Tårtbitarna har demonterbara väggar vilket gör att institutionerna kan växa och minska efter tidens krav. Tårtbitarna står i sin tur i en stor glasbyggnad som utgör byggnadens skal. Utrymmena mellan tårtbitarna utgör centralkaprum etc. (67/33/12).

Norge blir först i Norden med ett åttakantigt "skollandskap". Även i en mindre kommun i södra Sverige byggs en modern fönsterlös skola med överljusbelysning, starkt koncentrerad i ett plan och formad för varierande gruppstorlekar.

Inför projekteringen av Järvafältet i Stockholm planeras tolv skolor. Byggnadskropparna och rumsenheterna är standardiserade, väggarna ickebärande och därmed förberedda för storklassrum, flexibilitet har varit målet. Skolorna är i ett plan.

Vid en skolbyggnadskonferens förordar en generaldirektör skolor som är anpassade till olika begåvningsprofiler. Skolan får inte bli en tröghetsfaktor. Här talas om en ”Praktisk Nordism” som ska möta ”utbildningslavinan” genom prefabricering, typisering och SÖ: s egen skolarkitektgrupp (68/23/16-21).

Chalmersprofessorn Helge Zimdahl accentuerar i en artikel principerna för den ”nya demokratiska skolan”: flexibilitet, mediatek inte bibliotek eftersom både ögat och örat ska vara med, enplansbyggnader, rekreativmiljöer, motionsrum, byggnader som klarar dagliga omställningar både avseende läsår och för framtida förändringar (69/47/14).

SAMSKAP-skolans (Samarbete mellan sydvästra Skånes kommuner, arkitekter och pedagoger) idémässiga grunder bygger på åtta principer: Föränderlighet inför ändrade förhållanden, integration mellan aktiviteter i samhället, underlätta skiftande elevaktiviteter, växlande elevgrupperingar, samverkan i arbetsgrupperingar, ämnessamverkan, utnyttjandet av olika läromedel och strävan till specialpedagogisk integration. Idén med skolan är att den ska vara en öppen skola i bokstavig mening, där olika aktiviteter skall kunna samsas utan skiljande väggar i motsats till den gamla skolan med slutna rum. Men SAMSKAP är inte ett enhetligt begrepp utan skolorna är byggda på delvis olika sätt med den stora studiehallen gemensam.

Kritiken mot skoltypen är splittrad och tycks variera med vem som utfört undersökningarna. I kommunernas enkäter får miljön högt betyg. Lärarorganisationernas undersökningar och akademiska rapporter visar på en mer ifrågasättande inställning.

Kritiken riktar in sig på en rad punkter: de yngre barnens arbetsvanor försämras när eleverna saknar egna utrymmen, svagt begåvade skulle behöva mer slutna miljöer, individuellt arbete har hög frekvens i SAMSKAP, disciplineringripanden bland yngre elever har minskat men ökat bland äldre, studier i främmande språk lämpar sig inte i studiehallarna, matematik är direkt olämpligt, elever vistas i lokalerna under håltimmar, koncentrationssvårigheter, oroliga studiehallar med hög ljudvolym.

En rapport menar att utvecklingen i SAMSKAP i själva verket går mot mer slutna utrymmen igen (72/46/22).

I en annan analys som utförts tre lärarorganisationer hävdas att de nya planlösningarna medfört många problem. De stora öppna lokalerna bedöms som mindre bra ur arbetssynpunkt.

Valfriheten i metodvalet kräver flexibla lokaler och den schemalagda undervisningen i studiehallarna låser undervisningen (72/32/2).

I ett replikskifte kring SAMSKAP menar en debattör att möjligheten att införa nya metoder förfuskas av SAMSKAP-ideologernas brådstörtande beteende. SAMSKAP är bara enkla lösningar på lösa bolliner (72/6/11)

Repliken från en SAMSKAP-ansvarig bygger på att beskyllningen att SAMSKAP hindrar möjligheten att införa nya arbetssätt är ny och tidigare ohörd kritik och att korridorskolan spelat ut sin roll. Det finns ingen motsättning här. Funktionerna har styrt utformningen enligt Lgr 69.

I repliken på detta inlägg låter debattören två författare av Lgr 69 komma till orda. Läroplansförfattarna menar att inga intentioner i Lgr 69 kan rättfärdiga SAMSKAP: s byggnadssätt och föregivna metoder. SAMSKAP-ideologerna underskattar elevernas förmåga att arbeta på egen hand. Lärarna ska vara elevnära, detta betyder ostört i ett avgränsat basutrymme. Lgr 69 fungerar helt och fullt ut ”utan vända väggar” (72/12/519).

SAMSKAP-skolan blir ett brännbart ämne i debatterna. Vid en diskussionsdag i Malmö drar sig två skolexpertter från kommunen sig ur samtalet för ”husfridens skull”. Kritiken mot SAMSKAP är nästan bitter. Undervisning i Ma, Eng och Sv. passar inte i ”hallarna”, enligt en rektor, det blir ”tyst pedagogik”. Skillnaden mellan ”risig verklighet och teori” är stor (72/14/17).

De positiva rösterna framhåller att: Eleverna har fler vuxna att vända sig till, en allmänt högre ambitionsnivå när lärarna arbetar mer tillsammans, enskilda intressen kommer fram vilket gör att barnen får ut mer undervisningen och att växlande grupperingar möjliggörs. Arbetsmiljön betonas som starkt positiv. Lärare har stöd av varandra och miljön är utvecklande för eleverna. Problem löses som ”vårt problem som vi tillsammans försöker lösa”, säger en lärare. (73/44/6).

En arkitekt menar att det är svårt att få grepp om debatten. Riktas kritiken mot lokalernas utformning eller mot aktiviteterna, funktionerna och de pedagogiska metoderna?

Invändningarna tar sig i uttryck mot lokalerna eftersom de är så väldigt påtagliga (72/14/17)

Unga är mer positiva till förändringarna under 1960-talet än äldre. Nyttänkande står mot traditionella värderingar (72/14/6).

Men det är ovisst kring i vilken utsträckning tankarna med de öppna skolorna förverkligas. Avsaknaden av väggar leder till korridorundervisning och irritationsmoment i fall där man följer principen en lärare en klass (73/43/12).

1973 hade 1 procent av skolorna öppen planlösning. Det bör ha rört sig om ca 50 byggnader (min anm.) (73/44/6).

Som ett inlägg i idédebatten presenterar SIA (Skolans Inre Arbete) ett förslag man kallar *hemrumskola*. Ett syfte är att minska problemen, framförallt för elever med svårigheter. Hemrum betyder i förslaget klassrum. Hemrumsprincipen vill också råda bot på skolmiljöns anonymitet som förmedlas genom institutionssystemet. Man byter lärare, rum, kamrater ständigt. Man konsumerar undervisning men saknar delaktighet och medansvar i utformningen av miljön. Detta måste gälla om vi tar Lgr 69 på allvar. Lgr 62 betyder institutioner och centralkaprum (73/44/56)

Hemrumskolan är ett mellanting mellan en öppen skola och en traditionell där en studiehall knyter samman hemrumsgrupper om 2-4 i varje avdelning. En stor del av undervisningen skall bedrivas på hemavdelningen. I förslaget finns flera entréer, toaletter, kaprum och konferens- och arbetsrumsavdelningar för personalen i nära anslutning till övriga lokaler. Slöjd och teckningssalar har öppna lokalsamband. I dagsläget (1973) finns inga hemrumskolor, men troligen får Huddinge utanför Stockholm den första (73/24/17)

Sammanfattning

Debatten kring de nya skolhusen är livlig under hela perioden, under 1960-talets första hälft rör sig diskussionerna kring tämligen ordinära skolhus som t.ex. paviljongskolan. Efter en akut skolbyggnadskris i mitten av 1960-talet blir föremålen för diskussionerna de moderna flexibla skolorna som började byggas i slutet av 1960-talet. Ett viktigt drag i idéerna är att skolhusen nu börjar byggas i ett plan. Skolhuset ska i demokratisk anda representera barnets värld, inte statliga ambitioner.

En rationalisering av byggandet sker genom prefab-element, typritningar, modellskolor, standardiserade inredningar, måttsamordning, slutna serier, hårt modultänkande och statliga skolarkitekter. Likformigheten tänks gälla teknisk kvalitet och detaljer. Frågorna kring detta upptar en stor del av diskussionen.

Inte överraskande är det ekonomiska krav som driver utvecklingen i den här riktningen. De nya högstadieskolorna måste också planeras i ett större regionalt sammanhang vilket leder till stora anläggningar på många håll och den medföljande debatten om betydelsen av skolans storlek.

Nu börjar också svenska planerare och skolbyggare skaffa sig en internationell utblick och ett kontaktnät i skolbyggnadsfrågorna. Idéer från USA, Skandinavien, Storbritannien och Tyskland berikar den svenska idédebatten.

Några andra exempel på namn på skolor tillkomna utifrån olika idéer under perioden är "riksbyggglådan" FUSK, BASK, SNUS, SKAP-i Skåne, GASK i Göteborg. BASK innebar att kommuner kunde köpa färdiga ritningar av staten till ett överkomligt pris.

Debatten kring de nya skolornas användbarhet är ibland laddad med heta känslor som följer olika synsätt kring arbetsmetoder och pedagogiska synsätt. Inte oväntat tycks äldre skolpersonal vara mer negativa än yngre till miljöomvandlingen och de nya sätten att arbeta och tolka skolans uppdrag. Men idéerna fick aldrig något stort genomslag i den byggda miljön, redan efter några år tycks en ombyggnad av flera öppna skolor ske och därmed en återgång till mer slutna miljöer. Hemrumsidéerna är ett tecken på att en sådan omprövning i balanserad form från centralt håll kom fort. Den myckna och bittra kritiken som ropade på möjligheten att stänga klassrumsdörren igen gjorde säkert sitt härtill.

Några arbetsmiljöaspekter kopplade till skolbyggnaden

Under den här rubriken tar jag upp ett par i debatten återkommande teman kring arbetsmiljö kopplat till skolbyggnaden som sådan. Det gäller diskussionen kring skolans storlek och lokalbehov. Båda aspekterna är viktiga även ur ett elevperspektiv, även om barnens miljö omfattar så mycket mer. Även här tas bara de avsnitt ur källorna med som jag bedömt bäst representerar frågeställningarna.

Små eller stora skolor

Frågan om förhållandet mellan skolstorlek och trivsel blir en het fråga i samtalen kring 1970. Skälet är att de stora enheterna nu blivit vardag i många kommuner. Den lilla skolan får de närmaste åren ett mycket stort stöd i debatterna. Lärarna anser att de små enheterna är bättre i de flesta avseenden och man säger sig stödja detta på utredningar och undersökningar.

”Idealskola eller skräckskola (...) Funnes det galler framför fönstren...” undrar tidningen i ett reportage från en ny designad och med samhällsservice integrerad skola i Göteborg. (65/38/18)

”Behåll byskolan”, låter en paroll från en avdelningsdirektör vid SÖ: s skolpsykologiska sektion. Lönsamhetssträvanden anges som skäl till att de stora enheterna byggs. En bov i dramat är högstadiet som kräver ett stort elevunderlag för att gå ihop i kommunernas budgetar. Pengarna räcker inte för att säkra tänkt kvalitet och utveckling, hävdar en tjänsteman på kommunförbundets skolsektion. Skolplanering är också komplicerad regional politik som inbegriper hänsyn till vägar, näringslivets lokalisering och bebyggelse (71/47/12).

En ledarskribent hävdar de tekniska bristerna och stordriftens alla nackdelar i de stora skolorna: buller, belysningsfel, ventilation, trängsel, kommunikationssvårigheter, disciplinproblem (72/9/6).

Vid ett möte kring trivselfrågor i skolan mellan några lärare från den nya förorten Botkyrka i Stockholm är alla överens om att små skolor är bättre. Kombinationen nya områden stora skolor är inte bra. Små skolor är dyrare, ”men det man förlorar på karusellen...” (72/48/12)

I en annan artikel hänvisas till undersökningar gjorda vid psykologiska institutionen vid Stockholms Universitet. Utslaget är tydligt enligt referatet; de sociala relationerna blir lidande i den stora skolan, matköerna blir långa, andan och trivseln sämre, ingen känner ansvar och trygghet (72/40/26).

”Förhållandet mellan skolstorlek och trivsel måste utredas mer”, hävdar Lärarförbundet (73/43/12)

En skolarkitekt på SÖ menar att vandringen mellan de olika institutionerna inte är problemet på de stora skolorna. Hemrumsidén däremot riskerar att låsa eleverna i klassrummen (73/44/50).

Vid en skolkonferens kring skolans yttre miljö kommer inga entydiga svar fram kring skolans storlek. Undersökningar visar att antalet aktiviteter är större i de stora skolorna, men mängden utförda aktiviteter större i de små (73/44/6).

Sammanfattning

Många lärare kopplar skolvardagens problem till de stora skolorna och rotlösheten i de nya samhällena. De stora skolorna i de nya områdena och omfattningen av de problem som följde kom säkert som en överraskning för många. Det dröjde heller inte många år innan de första ”nybyggarna” flyttade för att lämna plats åt nästa grupp och därmed kom alienation och anonymitetskänslor att bli en del av dessa områdens arv. Problemet är därför inte bara skolans utan ett samhällsproblem i vid mening. Men även stora enheter i äldre miljöer drogs med liknande problem. Utvecklingen från den lilla folkskolan på landsbygden till stordrift i städerna och på centralorterna hade gått på mindre än tio år och det saknades många gånger organisatorisk erfarenhet och kunskap om problemens lösning. Grundskolan och dess idé innebar också att barn från en samhällsklass utan erfarenhet av studier utöver den obligatoriska folkskolan nu i praktiken skulle ta realen.

Lokalbehov

England och Tyskland ligger längre fram sett till trivsel och estetik i skolmiljöerna (1962/48/13).

Klinikundervisningens lokalbehov nonchaleras, trots att statsbidrag utgår. Detta tyder på bristande insikter i handikappade elevers skolsituation. Även i många nybyggda skolor saknas ofta lokaler för den särskilda undervisningen (66/36/16).

Den nya skolan uppmärksammas också för sin handikappvänlighet (67/50/10).

I Järvafältets nya skolor får lärarna enskilda rum för lektionsförberedelser och konferensrum. Eleverna på högstadiet får egna elevrådsrum och uppehållsrum (68/19/23)

I den nybyggda Tallbackskolan i Solna får eleverna designade elevskåp i trä, mycket utrymmen och egen elevrådsexpedition. Här finns en bar, samtalsrum, grupprum lärarbibliotek och mikrovågsugn (68/49/12)

Normer för lokalbehov uppfylls ofta inte enligt en enkät om lokalbehov. Det gäller toaletter, duschar, personalmatrum, samtalsrum, kapprum och omklädningsrum (70/44/30).

”Trivselfrågor försummas av kommunerna och synpunkter efterfrågas inte heller”, säger en lärare (70/41/32)

I äldre skolor beskrivs miljön som trångbodd och usel både för elever och för personal. Skolan vågar inte satsa på elevernas utrymmen i rädsla för förstörelse (71/15/8)

I ett principprogram kräver lärarorganisationerna att personalutrymmena skall anpassa efter faktiska förhållanden (73/44/6-10)

Vid en totalinventering av skolans lokalresurser som SIA utfört visar det sig att 60 procent av landets samtliga grundskolor saknar speciella arbetsplatser för lärare. Lagarbete och ett vidgat skoldagsbegrepp ställer större krav på arbetsutrymmen. 75 procent av skolorna saknar personalmatsalar (74/21/26-31).

I SIA:s hemrumsförslag har man löst problemet med de ofta avsidig liggande personalrummen genom att i stället placera dem i anslutning till de gemensamma utrymmena (73/44/50).

Sammanfattning

I ett fotoreportage i källmaterialet från 1967 dokumenteras skolor ur skolöverstyrelsens *svarta bok*: en lista över skolmiljöer i ett skriande behov av åtgärder Här visas några av de sämsta skolmiljöerna i Sverige detta år. Det är bilder på elever som går till oisolerade avträden flera hundra meter från skolhuset, elever som agerar eldvakt vid en kamin i skolsalen, elever som

får lunchen i form av smörgåsar levererad av en taxi för att det inte finns några möjligheter att laga mat i skolan. Här finns också dokumenterat hur barn gör sin skolgång i oinredda garage med nakna avloppsledningar i bottenvåningar på miljonprogramshus för att kommunen inte haft framförhållning i sin planering.

Ofta finns det säkert ingen anledning att misstro klagomålens avsändare. Bilden av den svenska skolans lokalbehov är negativ när det gäller såväl gamla som många nya skolhus under hela perioden. Fotoreportaget styrker också att det i flera fall handlar om kommuners nonchalans på gränsen till förakt för skolans verksamhet. En annan erfarenhet som ofta förmedlas är hur svårt det är att bedriva en bra verksamhet i lokaler som är anpassade efter helt andra förhållanden och synsätt.

Sammanfattning av undersökningens resultat

Perioden 1962-74 är viktig sett ur ett skolbyggnadsperspektiv. Införandet av grundskolan får direkta konsekvenser för samhällsplaneringen på regional nivå, byggandet av nya skolhus och för debatten om dess pedagogiska roll i skolarbetet. Skolrummets pedagogiska status höjs, särskilt efter införandet av Lgr 69. Härom vittnar också antalet artiklar i källmaterialet. Kring 1969 deklarerar också Lärarnas Tidning - Svensk Skoltidning att skolbyggnadsfrågor har högsta prioritet i tidningens bevakning.

Radikaliseringen av samhällsklimatet i slutet av 1960-talet blir också en bidragande orsak till att skolan börjar debatteras på ett delvis nytt sätt. T.ex. visar sig krav på barnens rätt till representation genom att elevdemokratiska idéer för första gången blir fysiskt påtagliga i nya skolor. Undersökningen styrker en tolkning där flera parallella tendenser verkar i utvecklingen av skolans skapade och byggda miljö under enhetsskolans första år. Dels en allmän tröghet som ett resultat av ekonomiska hänsyn och missberäkningar, komplicerade planerings- och organisationsfrågor på lokal, regional och nationell nivå, misstag i framförhållningen kring befolkningsfrågor i flyttlasspolitiken, och den hypersnabba projekteringen av miljonprogrammets miljöer där somliga idéer snarare höra hemma i den fantastiska berättelsen än i ett agrarsamhälle under avveckling. Dessa för många chockerande idéer, och siffror, var populära hos vissa arkitekter och sociala reformatorer och hade förebilder inte minst i brittisk arkitektur och samhällsplanering även om begreppet *New brutalism* härleddes till Sverige och en här gryende kritik mot flera av välfärdssamhällets uttryck inom arkitekturen och stadsplanering (Framton1982: 262). De stora enheterna och

miljonprogrammet sätter också skolhuset i centrum av samtalet både hos allmänhet och i tryck. Den populära pressen gick inte sällan i bräschen genom skräckskildringar av förorternas miljöer. I källmaterialet förekommer ordet ”skräckskola” vid ett tillfälle 1965/38 där en ny, designad skola i Göteborg som är integrerad med annan samhällsservice beskrivs under rubriken ”*Funnes det galler framför fönstren...*”. Denna skola torde ändå ha varit en av de första i landet med planerade vilorum för lärarna. Exemplet med Bredäng ger också en konkret inblick i hur en schematiskt planerad T-baneförstad i Stockholm tänktes fungera sett ur ett skolbyggnadsperspektiv.

Men källorna förmedlar också bilden av en tröghet grundad i traditionella synsätt, ovilja till förändring och ett ointresse för skolutveckling, människor och deras arbetsmiljö. Kraven på ett lagstadgat pedagogiskt inflytande och samarbete över professionsgränserna på och kring den byggda miljön ser länge ut som en utopi. De lyckade projekten lyser igenom denna ibland mörka sida av 1960-talets kommunala verklighet och kännetecknas av en medvetenhet om just dessa problem. Ett resultat av undersökningen är därför också att flera av de frågor som diskuterats på senare tid ingalunda är nya. Tvärtom aktualiseras de redan vid grundskolans införande 1962 och behöll sin ställning högt upp på dagordningen hela perioden ut.

Det var i professionella, intellektuella, politiska och byråkratiska miljöer som nytänkandet kring ett nytt skolhus grodde och föddes. Lärare, rektorer, arkitekter och samhällsplanerare från dessa grupper är inte sällan de som för ordet när ett nytt skolhus diskuteras. Flera kan förstås som delaktiga i den våg av samhällsengagemang som växer under 1960-talets sista år, men uttrycken är sällan högljudda, ofta inte ens radikala enligt flera av tidens manér, snarare lågmält övertygande. Men vi ser också hur landets högsta ekonomiska ledning varnar för ett breddat inflytande på denna för staten så viktiga utgiftspost.

Lgr 69 ses av många som ett logiskt steg i utvecklingen och en uppfordran till en ny anpassad skolmiljö. En hård standardisering och typisering av tekniska komponenter och måttenheter blir snart en del av insikten, men flera av försöken med sådana standardskolor slog aldrig igenom.

Sidenbladhs varning för en läpparnas bekännelse hos aktörer till det som ansågs modernt tål här att tas på allvar (se under rubriken Undersökningens möjligheter och begränsningar). Kritiken från många lärare mot skolhus som byggs i Sverige under perioden är ibland bitter och 1972 kulminerar antalet artiklar i källorna. Tiden hade då blivit mogen för en första prövning av resultaten. Vi ser också debattörer, och läroplansförfattare, som ifrågasätter kopplingen mellan den nya läroplanen och den radikala, formreducerade och funktionsstyrda arkitekturen.

Debatten kom mot slutet av perioden att handla om de sociala problemen i den nya grundskolans totalmiljö, i synnerhet i de öppna skolorna, och de tekniska bristerna som många av de nya skolorna visade upp med påföljande arbetsmiljöproblem. HEMRUM-idén var ett seriöst försök att bemöta den allvarligaste kritiken från skolpersonalen mot den öppna skolan, särskilt ville idémakarna ta hänsyn till elever med särskilda behov. I de få GASK- och SAMSKAP-skolor som ändå byggdes restes bokstavligen snart väggarna igen och klassrumsdörrarna stängdes. Ca en procent (ca 50 st.) öppna skolor byggdes i Sverige.

På många håll skapar kommuner idag nya förutsättningar för kreativa lösningar av skolrumsfrågor. Men arkitekten och skolrumsforskaren Anna Törnqvist ser också hur ett nytt gränsland tonar upp mellan pedagogik och arkitektur där kommuner, pedagoger och arkitekter har svårt att orientera sig. Miljöer med mycket olika förutsättningar att utgöra ett stöd i verksamheten växer fram, på gott och ont. Mångfalden är inspirerande och uppmuntrar nya idéer, men kommunerna visar upp stora skillnader i viljan att satsa på den fysiska miljön och därmed uppstår risken att likvärdigheten sätts ur spel med ojämlikhet som följd (Törnqvist 2005: 11). Anna Törnqvists tankegång är viktig och varningen befogad. Men den här undersökningen har också visat att hennes beskrivning av den kommunala verkligheten inte är ny.

Avslutande diskussion

Det är en intressant fråga varför vi aldrig fick ett nytt skolhus av officiell karaktär i Sverige redan för 40 år sedan utan istället stängde klassrumsdörren igen. Några viktiga skäl har diskuterats. Men ännu har jag inte sett några övertygande pedagogiska skäl till att utvecklingen saktade av. Om vi inte godtar den pessimistiska förklaringen om klassrummet som en nödvändig förutsättning för en lika nödvändig repressiv och disciplinerande pedagogik. Men skolbyggnaden i den akademiska pedagogiken har varit närmast ett ickeämne. Många av försöken att skapa en begreppsapparat och ett nytt tänkande kring skolans rum och försöken att se skolhuset utifrån andra arbetssätt, kunskapssyner, människosyner, miljöperspektiv och en utveckling av en praxis kommer inte sällan från andra discipliner och akademiska korsbefruktningar, men också sedan lång tid från skolor med delvis andra pedagogiska profiler, t.ex. Freinet- och Waldorfskolor. Ändå var det just kring dessa idénav som debatten om den framtida skolans rum utspann sig under åren 1962-1974. Till sist är en försiktig tolkning att delar av skolbyggnadsdiskussionen också döljer ett

missnöje med det nya utbildningssystemet, läroplanen och de radikala tolkningarna av den, något som en debattör också diskuterar.

Uppslag till fortsatt forskning

Intervjuer med berörda beslutsfattare, idégivare och praktiker från perioden för att komma närmare de samtal som föregick praxis och en genomgång av dagspressen för att fånga de politiska och populära dimensionerna i diskussionerna och processerna ser jag som två möjliga vägar. En fördjupad insikt i det svenska skolhusets influenser sett ur ett internationellt perspektiv hör också till en sådan breddning av området, liksom de alternativa pedagogiska profilskolornas etablering och påverkan i det officiella skolhus-Sverige. Möjligt är också att vidga den här undersökningens period och källmaterial.

Referenser och övrig litteratur

- Arndth mfl. *Stadens ansikten*, Tidens förlag, Värnamo 1982
- Beckman, Ludvig *Idéanalys – en introduktion till det kritiska studiet av politiska budskap* (version 2.1), Stockholms universitet Statsvetenskapliga Institutionen 2005
- Bergström, G och Boréus K., *K Textens mening och makt*, Studentlitteratur, Lund 2000
- Bjurström, P., *Att anpassa skolbyggnader*, KTH, Stockholm 1999
- Bjurström, P., *Att förstå skolbyggnader*, KTH, Stockholm 2004
- Björklid, P., *Lärande och fysisk miljö*, Myndigheten för skolutveckling, Stockholm 2005
- Dranger, L och Sjölin, G., *G Skolhus som bäst*, Liber Utbildningsförlaget, Stockholm 1978
- Denscombe, M., *Forskningshandboken*, Studentlitteratur, Lund 2000
- Egidius, H *Skola och utbildning - i historiskt och internationellt perspektiv*, Natur och kultur, Borås 2001
- Framton, K., *Modern architecture - a critical history*, Thames and Hudson, London 1982
- Franzén, M och Sandstedt, E., *Välfärdsstat och byggande*, Arkiv, Lund 1993
- Florén, A och Ågren, H., *Historiska undersökningar*, Studentlitteratur, Lund 2006
- Hartman, S., *Det pedagogiska kulturarvet*, Tidens Förlag, Värnamo 2005.
- Isling, Å., *Kampen för och emot en demokratisk skola*, Sober förlags AB, Helsingborg 1980.
- Johansson, I, *Storstockholms bebyggelsehistoria*, Gidlunds, Värnamo 1991
- Krupinska, J., *Skolbyggnadsplanering*, Förlagshuset Gothia, Göteborg 1992

Lübcke, P., red *Vår tids filosofi*, Forum, Oslo/Gjøvik 1987
Marklund, S., *Skolsverige 1950-1975 Del 6*, Utbildningsförlaget, Stockholm 1989
Skantze, A., *Vad betyder skolhuset?*, Pedagogiska institutionen Stockholms Universitet, Edsbruk och Stockholm 1989
Tannerfelth, G och Lindhof, B., *Skolbyggnader i bruk - Förändringar i högstadieskolors fysiska miljö*, Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm 1974
Törnqvist, Anna., *Skolhus för tonåringar*, Arkus, Klippan 2005

Övriga referenser

Arkitektur och skola: om att planera skolhus, Skrift nr 33, 1999
PLAN, nr. 4, Tidskrift för planering av landsbygd och tätort, 1977
Lärarnas Tidning - Svensk Skoltidning 1962-1974

Källmaterial

Lärarnas Tidning - Svensk Skoltidning, årgångarna 1962-1974

